

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2024)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας (Προσφυγή Νο 53600/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

κλιματική αλλαγή – υποχρέωση καταπολέμησης από το Κράτος – δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Οι προσφεύγουσες είναι, αφενός, μια ελβετική μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ένωση με καταστατικό σκοπό της την προώθηση και την εφαρμογή αποτελεσματικής προστασίας του κλίματος για λογαριασμό των μελών της, τα οποία είναι πάνω από 2.000 γυναίκες μεγάλης ηλικίας (οι περισσότερες είναι πάνω από 70 ετών) και, αφετέρου, τέσσερις γυναίκες, μέλη της ένωσης και πάνω από 80 ετών, οι οποίες διαμαρτύρονται για προβλήματα υγείας που επιτείνονται κατά τη διάρκεια του καύσωνα, επηρεάζοντας σημαντικά τη ζωή τους, τις συνθήκες διαβίωσης και την υγεία τους.

Τα αιτήματα των προσφευγουσών προς διάφορες αρχές, με τα οποία επικαλούνταν αποτυχίες στον τομέα της προστασίας του κλίματος και επιδίωκαν την εφαρμογή των μέτρων που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των αντίστοιχων αρχών στον τομέα της κλιματικής αλλαγής, καθώς και τη λήψη αποφάσεων αναφορικά με τις ενέργειες που πρέπει να διενεργηθούν, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων για την επίτευξη του στόχου του 2030 που τέθηκε με τη Συμφωνία του Παρισιού, απορρίφθηκαν. Προσέφυγαν χωρίς επιτυχία στο Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο.

Επικαλούμενες τα άρθρα 2 και 8 της Σύμβασης, οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν διάφορες αποτυχίες των ελβετικών αρχών να μετριάσουν την κλιματική αλλαγή – και ειδικότερα τις συνέπειες της υπερθέρμανσης του πλανήτη – που επηρεάζει αρνητικά τις ζωές, τις συνθήκες διαβίωσης και την υγεία των προσφευγουσών (των φυσικών προσώπων) και των μελών της προσφεύγουσας ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, ισχυρίστηκαν ότι το Κράτος απέτυχε να εισάγει κατάλληλη νομοθεσία και να λάβει κατάλληλα και επαρκή μέτρα για την επίτευξη των στόχων της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής, σε συμμόρφωση προς τις διεθνείς του υποχρεώσεις. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν επίσης έλλειψη πρόσβασης στη δικαιοσύνη, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, αναφορικά με την παράλειψη του Κράτους να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής.

Στις 26 Απριλίου 2022, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

Η δεύτερη προσφεύγουσα (μέλος της ένωσης) απεβίωσε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Δικαστηρίου. Ο γιος της, ως νόμιμος κληρονόμος, νομιμοποιούνταν να συνεχίσει τη διαδικασία.

Η καταγγελία των προσφευγουσών, που υποβλήθηκε στις πρόσθετες παρατηρήσεις τους ενώπιον του Τμήματος του Δικαστηρίου, σχετικά με το ζήτημα των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου που παράγονται στο εξωτερικό και αποδίδονται στην Ελβετία μέσω της εισαγωγής προϊόντων οικιακής κατανάλωσης και αποτελούν, ως εκ τούτου, μέρος των «ενσωματωμένων εκπομπών», εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της υπόθεσης με την επιφύλαξη της εξέτασης των πραγματικών επιπτώσεων αυτών των εκπομπών στην ευθύνη του Κράτους σύμφωνα με τη Σύμβαση. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, γινόταν δεκτό στις εκθέσεις των αρμόδιων ελβετικών αρχών και αλλού ότι οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου που αποδίδονταν στην Ελβετία μέσω της εισαγωγής προϊόντων και της κατανάλωσής τους αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος του συνολικού αποτυπώματος εκπομπών αερίων θερμοκηπίου της Ελβετίας. Συνεπώς, θα είναι δύσκολο, εάν όχι αδύνατο, να συζητηθεί η ευθύνη της Ελβετίας για τις επιπτώσεις των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου από τη μεριά της στα δικαιώματα των προσφευγουσών, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι «ενσωματωμένες εκπομπές».

Όλες οι προσφεύγουσες ήταν κάτοικοι Ελβετίας και, ως εκ τούτου, υπό τη δικαιοδοσία της, που σημαίνει ότι, κατά το άρθρο 1 της Σύμβασης, η Ελβετία έπρεπε να λογοδοτήσει για κάθε αποδιδόμενη σ' αυτήν παραβίαση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των προσφευγουσών, που προστατεύονται από τη Σύμβαση. Παρόλο που η καταγγελία των προσφευγουσών αναφορικά με τις «ενσωματωμένες εκπομπές» περιείχε μια εξωεδαφική πτυχή, αυτό δεν έθεσε ζήτημα με τη δικαιοδοσία της Ελβετίας επί των προσφευγουσών αλλά μάλλον μια ευθύνη για τις εικαζόμενες συνέπειες αυτών των εκπομπών στα προστατευόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα των προσφευγουσών. Το ζήτημα της ευθύνης, ωστόσο, ήταν ένα ξεχωριστό ζήτημα που έπρεπε να εξεταστεί, εφόσον χρειαζόταν, σε σχέση με την ουσία της καταγγελίας.

Στην αρχή, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένα από τα πιο πιεστικά ζητήματα της εποχής μας. Ενώ η κύρια αιτία της κλιματικής αλλαγής προέκυψε από τη συσσώρευση αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα της γης, οι συνέπειες για το περιβάλλον και οι αρνητικές επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης στις διάφορες κοινότητες είναι σύνθετες και πολλαπλές. Το Δικαστήριο, ωστόσο, θα μπορούσε να ασχοληθεί με τα ζητήματα που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή μόνο μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του, σύμφωνα με το άρθρο 19 της Σύμβασης, η οποία ήταν να διασφαλίσει την τήρηση των δεσμεύσεων που ανέλαβαν τα Συμβαλλόμενα Μέρη κατά τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της. Ως προς αυτό, το Δικαστήριο όφειλε να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι σε έναν μεγάλο βαθμό τα μέτρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των αρνητικών επιπτώσεών της απαιτούν νομοθετική δράση όσον αφορά τόσο το πλαίσιο της πολιτικής όσο και διάφορους τομείς. Η δικαστική παρέμβαση, μεταξύ άλλων και του Δικαστηρίου, δεν θα μπορούσε να αντικαταστήσει ή να παράσχει υποκατάστατο για τη δράση που έπρεπε να ληφθεί από τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία. Το καθήκον των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου ήταν να διασφαλιστεί ο απαραίτητος δικαστικός έλεγχος της συμμόρφωσης με τις απαιτήσεις του νόμου.

Ταυτοχρόνως, η ανεπάρκεια της προηγούμενης κρατική δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο επιδείνωσε τους κινδύνους των αρνητικών συνεπειών και τις επακόλουθες απειλές για την απόλαυση των ανθρώπινων δικαιωμάτων – απειλές που έχουν ήδη αναγνωριστεί από κυβερνήσεις παγκοσμίως. Η τρέχουσα κατάσταση, συνεπώς, περιλαμβάνει επιτακτικές συνθήκες καθημερινότητας, επιβεβαιωμένες από επιστημονική γνώση, που το Δικαστήριο δεν θα μπορούσε να αγνοήσει ως δικαστικό όργανο επιφορτισμένο με την επιβολή της άσκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η παρούσα υπόθεση, μαζί με τις υποθέσεις *Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας*¹ και *Carême κατά Γαλλίας*², που εξετάστηκαν από την ίδια σύνθεση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, εγείρει νέα ζητήματα ενώπιον του Δικαστηρίου που συνεπάγονται διαφορετικά νομικά ερωτήματα απ' αυτά που έχουν αντιμετωπιστεί από τη νομολογία του για το περιβάλλον μέχρι σήμερα. Η υφιστάμενη νομολογία αφορούσε καταστάσεις σχετικά με συγκεκριμένες πηγές από τις οποίες πήγαζε η περιβαλλοντική βλάβη, ενώ στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής τα βασικά χαρακτηριστικά και οι συνθήκες ήταν σημαντικά διαφορετικά. Το Δικαστήριο, αφού απαρίθμησε τις θεμελιώδεις διαφορές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν θα ήταν επαρκές ούτε κατάλληλο να μεταφερθεί άμεσα η υφιστάμενη περιβαλλοντική νομολογία στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς, το Δικαστήριο, ενώ εμπνεύστηκε από τις αρχές που διατυπώνονται στην εν λόγω νομολογία, εντούτοις επιδίωξε να αναπτύξει μια πιο κατάλληλη και προσαρμοσμένη προσέγγιση αναφορικά με τα διάφορα ζητήματα της Σύμβασης που ενδεχομένως να προκύψουν στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής.

Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα υφιστάμενα και συνεχώς αναπτυσσόμενα επιστημονικά αποδεικτικά στοιχεία για την ανάγκη καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και την άμεση ανάγκη αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της, συμπεριλαμβανομένου του σοβαρού κινδύνου της αναπόφευκτης και μη αναστρέψιμης επίδρασής τους, καθώς και η επιστημονική, πολιτική και δικαστική αναγνώριση του συνδέσμου ανάμεσα στις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και στην απόλαυση (διαφόρων πτυχών) των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

¹. Προσφυγή Νο 39371/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024.

². Προσφυγή Νο 7189/21, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024.

Το Δικαστήριο επίσης σημείωσε ότι, ενώ οι νομικές υποχρεώσεις των Κρατών που πηγάζουν από τη Σύμβαση εκτείνονται στα άτομα που ζουν σήμερα και τα οποία, σε δεδομένη χρονική στιγμή, εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ενός συγκεκριμένου Συμβαλλόμενου Μέρους, είναι σαφές ότι οι μελλοντικές γενεές είναι πιθανό να υποστούν ένα όλο και μεγαλύτερο βάρος των συνεπειών των σημερινών αποτυχιών και παραλείψεων στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και, ταυτοχρόνως, δεν έχουν καμία πιθανότητα να συμμετέχουν στις τρέχουσες σχετικές διαδικασίες λήψεως αποφάσεων. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, ο επιμερισμός ανάμεσα στις γενεές του βάρους αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Τα Κράτη Μέρη, με τη δέσμευσή τους στη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), ανέλαβαν την υποχρέωση να προστατεύουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος των σημερινών και μελλοντικών γενεών της ανθρωπότητας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας. Η ιδιαιτερότητα των διαφωνιών σχετικά με την κλιματική αλλαγή προκύπτει από το γεγονός ότι, δεν αφορά τοπικά περιβαλλοντικά προβλήματα που πηγάζουν από μια αποκλειστική πηγή, αλλά ένα πιο σύνθετο παγκόσμιο πρόβλημα. Στο πλαίσιο των σχετικών με ανθρώπινα δικαιώματα καταγγελιών κατά Κρατών, ζητήματα αιτιώδους συνάφειας προέκυψαν από διαφορετικές απόψεις, τα οποία ήταν διακριτά μεταξύ τους και είχαν επίπτωση στην αξιολόγηση του καθεστώτος θύματος καθώς και στις ουσιώδεις πτυχές των υποχρεώσεων και της ευθύνης του Κράτους, σύμφωνα με τη Σύμβαση. Υπήρχαν τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις της εν λόγω αιτιώδους συνάφειας στο πλαίσιο αυτό, οι οποίες αφορούσαν:

- τη σχέση ανάμεσα στις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου και τη συνεπαγόμενη συσσώρευση αερίων θερμοκηπίου στην παγκόσμια ατμόσφαιρα και στα διάφορα φαινόμενα της κλιματικής αλλαγής, ένα ζήτημα επιστημονικής γνώσης και αξιολόγησης·
- τη σχέση ανάμεσα στις διάφορες αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και τους κινδύνους των συνεπειών αυτών στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σήμερα και στο μέλλον·
- τη σχέση, σε ατομικό επίπεδο, ανάμεσα στη βλάβη ή τον κίνδυνο της βλάβης, που καταγγέλλεται ότι επηρεάζει συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων, και στις ενέργειες ή παραλείψεις των κρατικών αρχών, κατά των οποίων απευθύνεται η καταγγελία σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα·
- την απόδοση ευθυνών σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που καταγγέλλεται από άτομα ή ομάδες κατά ενός συγκεκριμένου Κράτους, δεδομένου ότι πολλοί παράγοντες συνέβαλαν στις συνολικές ποσότητες και συνέπειες των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου.

Εξετάζοντας στη συνέχεια ζητήματα απόδειξης, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το όριο απόδειξης ήταν «πέραν κάθε εύλογης αμφιβολίας». Το Δικαστήριο αναφέρθηκε στις αρχές που θέτει σχετικά η νομολογία του. Ένας απλός ισχυρισμός ότι το Κράτος απέτυχε να συμμορφωθεί με ορισμένους εθνικούς κανόνες και περιβαλλοντικά ή τεχνικά πρότυπα δεν επαρκούσε από μόνος του για να τεκμηριώσει το επιχείρημα ότι τα δικαιώματα των προσφευγουσών θίχθηκαν με τρόπο που εγείρει ζήτημα βάσει της Σύμβασης. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέδωσε σημασία στο εάν η καταγγελλόμενη κατάσταση παραβίαζε τη σχετική εθνική νομοθεσία. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, κατά την αξιολόγηση εάν τα δικαιώματα ενός ατόμου θίχθηκαν, ενδεχομένως πρέπει να λάβει υπόψη του τα σχετικά διεθνή πρότυπα σχετικά με τις συνέπειες της περιβαλλοντικής ρύπανσης καθώς και ότι στηριζόταν σε μελέτες και εκθέσεις σχετικών διεθνών οργάνων αναφορικά με τις περιβαλλοντικές συνέπειες στα άτομα και, ειδικότερα, αναφορικά με την κλιματική αλλαγή. Στο πλαίσιο αυτό, επεσήμανε την ιδιαίτερη σημασία των εκθέσεων της Διακυβερνητικής Ομάδας για την Κλιματική Αλλαγή (ΔΟΚΑ), οι οποίες παρείχαν επιστημονική καθοδήγηση σχετικά με την κλιματική αλλαγή σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, τις συνέπειες και τους μελλοντικούς κινδύνους και τις επιλογές προσαρμογής και μετριασμού.

Τέλος, το Δικαστήριο απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στα ευρήματα των εθνικών δικαστηρίων και άλλων αρμόδιων αρχών κατά τον καθορισμό των πραγματικών συνθηκών της υπόθεσης. Ενδέχεται να απομακρυνθεί απ' αυτά, εάν αυτό είναι αναπόφευκτο λόγω των περιστάσεων μιας συγκεκριμένης υπόθεσης.

Το Δικαστήριο προχώρησε στην αξιολόγηση των ζητημάτων που ανέκυπταν στην παρούσα υπόθεση θεωρώντας ως δεδομένο ότι υπήρχαν επαρκώς αξιόπιστες ενδείξεις για την ύπαρξη ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, ότι αυτή αποτελούσε σοβαρή τρέχουσα και μελλοντική απειλή για την απόλαυση

των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, ότι τα Κράτη γνώριζαν για την ύπαρξή της και ήταν σε θέση να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα για την αντιμετώπισή της, ότι οι σχετικοί κίνδυνοι μπορούσαν να είναι μικρότεροι εάν η άνοδος της θερμοκρασίας περιοριζόταν σε 1.5°C πάνω από τα προ-βιομηχανικά επίπεδα και εάν λαμβάνονταν επειγόντως μέτρα, καθώς και ότι οι τρέχουσες παγκόσμιες προσπάθειες μετρίασης δεν επαρκούσαν για την επίτευξη του τελευταίου στόχου.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι, η ιδιαιτερότητα του ζητήματος της αιτιώδους συνάφειας έγινε πιο έντονη στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Η αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στις πράξεις ή τις παραλείψεις των κρατικών αρχών μιας χώρας και της ζημίας ή του κινδύνου μιας ζημίας που προκύπτει απ' αυτήν είναι αναγκαστικά πιο αδύναμη και έμμεση συγκριτικά με εκείνη στο πλαίσιο εσωτερικών πηγών επιβλαβούς μόλυνσης. Επιπλέον, από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ουσία των σχετικών κρατικών καθηκόντων στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής σχετίζεται με τη μείωση των κινδύνων βλάβης των ατόμων. Αντίθετα, οι αποτυχίες στην εκτέλεση των καθηκόντων αυτών συνεπάγονταν μια επιδείνωση των σχετικών κινδύνων, παρόλο που η έκθεση των ατόμων σε τέτοιους κινδύνους ποικίλλει ως προς τον τύπο, τη σοβαρότητα και την αμεσότητα, αναλόγως των περιστάσεων. Ακολούθως, στο πλαίσιο αυτό, ζητήματα της ιδιότητας του θύματος του ατόμου ή το συγκεκριμένο περιεχόμενο των κρατικών υποχρεώσεων δεν μπορούν να καθοριστούν στη βάση μιας αυστηρής απόλυτης προϋπόθεσης.

Ενώ η κλιματική αλλαγή ήταν αδιαμφισβήτητη ένα παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί σε διεθνές επίπεδο από την κοινότητα των Κρατών, το παγκόσμιο κλιματικό καθεστώς που θεσπίστηκε στο πλαίσιο της Σύμβασης Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), όπως επιβεβαιώνεται από άλλες διεθνείς πράξεις, βασιζόταν στην αρχή των κοινών πλην διαφοροποιημένων ευθυνών και των αντίστοιχων δραστηριοτήτων των Κρατών. Κατά συνέπεια, κάθε Κράτος είχε το δικό του μερίδιο ευθύνης να λάβει μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και η λήψη των μέτρων αυτών καθοριζόταν από τις ίδιες τις δυνατότητες του Κράτους παρά από οποιαδήποτε συγκεκριμένη ενέργεια (ή παράλειψη) οποιουδήποτε άλλου Κράτους.

Επιπλέον, όσον αφορά το επιχείρημα «σταγόνα στον ωκεανό» (δηλαδή της ικανότητας κάθε μεμονωμένου Κράτους να επηρεάζει την παγκόσμια κλιματική αλλαγή), η σχετική δοκιμή δεν απαιτούσε να αποδειχθεί ότι, εάν δεν υπήρχαν αποτυχίες ή παραλείψεις των αρχών, η βλάβη δεν θα είχε συμβεί. Αντίθετως, αυτό που είχε σημασία και αρκούσε για την ανάληψη της ευθύνης του Κράτους ήταν ότι, τα εύλογα μέτρα που οι εθνικές αρχές δεν έλαβαν, θα μπορούσαν να έχουν πραγματικές προοπτικές να αλλάξουν ή να μετριάσουν τη βλάβη. Στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, η αρχή αυτή θα πρέπει επίσης να γίνει κατανοητή υπό το πρίσμα του άρθρου 3 παρ. 3 της Σύμβασης - Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), σύμφωνα με το οποίο τα Κράτη θα πρέπει να λάβουν μέτρα για την πρόβλεψη, την πρόληψη ή την ελαχιστοποίηση των αιτιών της κλιματικής αλλαγής και τον μετριασμό των δυσμενών συνεπειών της.

Το Δικαστήριο εξέτασε ξεχωριστά τις γενικές αρχές σχετικά με το καθεστώς θύματος. Δεδομένης όμως της στενής σύνδεσης ανάμεσα στο καθεστώς θύματος και τη δυνατότητα εφαρμογής των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης, εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος / ενεργητικής νομιμοποίησης μαζί με την αξιολόγηση της δυνατότητας εφαρμογής των άρθρων 2 και 8.

Υπήρχαν πειστικά επιστημονικά στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η κλιματική αλλαγή είχε ήδη συμβάλει στην αύξηση της νοσηρότητας και θνησιμότητας, ιδίως ανάμεσα σε συγκεκριμένες ευάλωτες ομάδες, ότι ουσιαστικά δημιούργησε τέτοιες επιπτώσεις και ότι, ελλείψει αποφασιστικής δράσης των Κρατών, κινδύνευε να προσχωρήσει σε τέτοιο σημείο που να γίνει μη αναστρέψιμη και καταστροφική. Την ίδια στιγμή, τα Κράτη, έχοντας τον έλεγχο των αιτιών της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, αναγνώριζαν τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και δεσμεύτηκαν – σύμφωνα με τις κοινές αλλά διαφοροποιημένες ευθύνες και τις αντίστοιχες ικανότητές τους – να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα μετριασμού (για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου) και μέτρα προσαρμογής (για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και τη μείωση των συνεπειών της). Οι εκτιμήσεις αυτές υποδείκνυαν ότι ενδέχεται να υπάρχει μια νομική σχετική αιτιώδης σχέση ανάμεσα στις πράξεις ή παραλείψεις των Κρατών (που προκαλούν ή αποτυγχάνουν να αντιμετωπίσουν την κλιματική αλλαγή) και τη βλάβη που επηρεάζει τα άτομα.

Το ερώτημα για το Δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση ήταν, πώς και σε ποιον βαθμό, οι ισχυρισμοί για βλάβη που συνδέονται με κρατικές ενέργειες και/ή παραλείψεις στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, που επηρεάζουν τα δικαιώματα των ατόμων σύμφωνα με τη Σύμβαση (όπως το δικαίωμα στη ζωή κατά το άρθρο 2 και/ή το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής σύμφωνα με το άρθρο 8), μπορούσαν να εξεταστούν χωρίς να υπονομευθεί ο αποκλεισμός της ομαδικής αγωγής (*actio popularis*) από το σύστημα της Σύμβασης και χωρίς να αγνοηθεί η φύση της δικαστικής λειτουργίας του Δικαστηρίου, που εξ ορισμού αντιδρούσε παρά δρούσε προληπτικά.

Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την ιδιότητα του θύματος βασίζεται στην ύπαρξη μιας άμεσης επίδρασης της επίμαχης πράξης ή παράλειψης στον προσφεύγοντα ή πραγματικού κινδύνου επίδρασης αυτής. Ωστόσο, στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, ο καθένας, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο και σε κάποιο βαθμό, ενδέχεται να επηρεαστεί άμεσα ή να υποστεί έναν πραγματικό κίνδυνο να επηρεαστεί άμεσα από τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς, ένας τεράστιος αριθμός ατόμων θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι θύμα κατά τη Σύμβαση στη βάση αυτή. Από την άποψη αυτή, παρόλο που η έλλειψη κρατικής δράσης ή η ανεπαρκής δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής όντως επιφέρει μια κατάσταση με γενικές συνέπειες, το Δικαστήριο δεν θεωρεί ότι η νομολογία σχετικά με τα «πιθανά» θύματα, κατά την οποία μια «ομάδα ατόμων» με «νόμιμο προσωπικό συμφέρον» να καταργηθεί η επίμαχη κατάσταση μπορεί να επικαλεστεί την ιδιότητα του θύματος, μπορεί να εφαρμοστεί στο πλαίσιο αυτό. Τούτο θα κάλυπτε ουσιαστικά κάθε περίπτωση και, συνεπώς, δεν θα λειτουργούσε ως ένα κριτήριο περιορισμού.

Επομένως, έχοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας κλιματικής αλλαγής, τη μη δυνατότητα άσκησης ομαδικών αγωγών (*actio popularis*) σύμφωνα με τη Σύμβαση αλλά και την ανάγκη να διασφαλιστεί επαρκής προστασία των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, στο πλαίσιο των προσφυγών που αφορούν βλάβη ή κίνδυνο που πηγάζει από καταγγελλόμενες αποτυχίες του Κράτους στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, οι προσφεύγοντες θα πρέπει να αποδείξουν ότι επηρεάστηκαν προσωπικά και άμεσα από τις καταγγελλόμενες αποτυχίες. Αυτό εξαρτάται από δύο βασικά κριτήρια, το όριο εφαρμογής των οποίων είναι ιδιαίτερος υψηλό:

- πρώτον, ο προσφεύγων θα πρέπει να έχει υποστεί υψηλή έκθεση στις δυσμενείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, δηλαδή το επίπεδο και η σοβαρότητα του (κινδύνου) των αρνητικών συνεπειών της κυβερνητικής δράσης ή αδράνειας που επηρεάζει τον προσφεύγοντα θα πρέπει να είναι σημαντικά και
- δεύτερον, θα πρέπει να υφίσταται μια επιτακτική ανάγκη να εξασφαλιστεί η ατομική προστασία του προσφεύγοντα, λόγω της απουσίας ή της ανεπάρκειας οποιουδήποτε εύλογου μέτρου για τη μείωση της βλάβης.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, έκανε αναφορά στην ενεργητική νομιμοποίηση των ενώσεων και ανακάλεσε τις παρατηρήσεις του στην υπόθεση *Gorraiz Lizarraga και λοιποί κατά Ισπανίας*³ που αφορούσε τη σημασία της καταφυγής σε συλλογικές οντότητες, όπως οι ενώσεις για την προστασία των δικαιωμάτων και συμφερόντων των ατόμων που θίγονται ή ενδιαφέρονται, αναφορικά με περιβαλλοντικά ζητήματα, που αντικατοπτρίζονταν σε διεθνή κείμενα και, ειδικότερα, στη Σύμβαση Aarhus⁴. Η Σύμβαση αυτή τονίζει τη σημασία του ρόλου που διαδραματίζουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας και η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναπτύξει μια σειρά νομικών μέσων σχετικά με την εφαρμογή της.

Ενώ η ενεργητική νομιμοποίηση των ενώσεων στο πλαίσιο της επίλυσης των διαφορών της κλιματικής αλλαγής – που δεν καλυπτόταν από τη Σύμβαση του Aarhus – ήταν ακόμη ένα εξελισσόμενο ζήτημα, προέκυπτε από το υλικό που είχε στη διάθεσή του το Δικαστήριο ότι στα περισσότερα Κράτη ενδέχεται να υπάρχει τουλάχιστον μια θεωρητική δυνατότητα για τις περιβαλλοντικές ενώσεις να ασκήσουν ένδικα μέσα για μια υπόθεση κλιματικής αλλαγής και στα περισσότερα Κράτη το κριτήριο για μια

³ Προσφυγή Νο 62543/2000, απόφαση της 27ης Απριλίου 2004.

⁴ Σύμβαση για την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα που καταρτίστηκε στις 25 Ιουνίου 1998 στο Aarhus της Δανίας. Η Ελλάδα την επικύρωσε στις 27 Ιανουαρίου 2006.

τέτοια ενεργητική νομιμοποίηση είχε ήδη καθοριστεί είτε στην εθνική νομοθεσία είτε στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων.

Οι ειδικές εκτιμήσεις σχετικά με την κλιματική αλλαγή, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ως ένα κοινό πρόβλημα της ανθρωπότητας και η ανάγκη προώθησης του επιμερισμού των βαρών στις γενεές στο πλαίσιο αυτό, συνηγόρησαν όλα υπέρ της αναγνώρισης της δυνατότητας των ενώσεων άσκησης προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου σε υποθέσεις κλιματικής αλλαγής. Στο συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο, ήταν σημαντικό να γίνει δεκτή η δυνατότητα ανάληψης νομικής δράσης από τις ενώσεις, με σκοπό την επιδίωξη προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων αυτών που πλήττονται από τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, αντί να βασίζεται αποκλειστικά η ανάληψη δράσης σε κάθε άτομο για δικό του λογαριασμό.

Προκειμένου μια ένωση να έχει το δικαίωμα να ενεργεί για λογαριασμό ατόμων και να ασκεί προσφυγή για μια εικαζόμενη αποτυχία ενός Συμβαλλόμενου Κράτους να λάβει επαρκή μέτρα για την προστασία τους από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη ζωή και την υγεία των ανθρώπων, το Δικαστήριο έκρινε ότι έπρεπε να πληρούνται τρία κριτήρια:

– πρώτον, θα πρέπει να έχει συσταθεί νομίμως στην εν λόγω δικαιοδοσία του Κράτους και να έχει νομική ικανότητα·

– δεύτερον, θα πρέπει να αποδείξει ότι επιδιώκει έναν ειδικό σκοπό σύμφωνα με τους καταστατικούς σκοπούς της για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, είτε αυτός περιορίζεται είτε περιλαμβάνει συλλογική δράση για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων έναντι των απειλών που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή·

– τρίτον, οφείλει να αποδείξει ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πραγματικά είναι ειδικευμένη και αντιπροσωπευτική για να ενεργεί για λογαριασμό των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, που υπόκεινται σε συγκεκριμένες απειλές ή υφίστανται αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στη ζωή, την υγεία ή την ευημερία τους, όπως προστατεύονται από τη Σύμβαση.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο θα πρέπει να λάβει υπόψη παράγοντες όπως ο σκοπός ίδρυσης της ένωσης, ο μη κερδοσκοπικός της σκοπός, η φύση και το εύρος των δραστηριοτήτων της εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, η σύνθεση και η αντιπροσωπευτικότητά της, οι αρχές και η διαφάνεια της διακυβέρνησής της και εάν, γενικότερα ή υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης, η χορήγηση τέτοιας ενεργητικής νομιμοποίησης είναι προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Η νομιμοποίηση μιας ένωσης να ενεργεί για λογαριασμό των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας δεν υπόκειται σε ξεχωριστή απαίτηση ότι αυτοί για λογαριασμό των οποίων έχει κινηθεί η διαδικασία θα πληρούν και οι ίδιοι τις απαιτήσεις για την ιδιότητα του θύματος για τα άτομα στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Το Δικαστήριο μπορεί επίσης, προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, να εξετάσει εάν και μέχρι ποιο βαθμό τα μέλη της ένωσης ή άλλα άτομα που έχουν επηρεαστεί ενδέχεται να έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο στην ίδια ή σε άλλες συναφείς εσωτερικές διαδικασίες.

Το Δικαστήριο προχώρησε στην εφαρμογή των αρχών αυτών στην παρούσα υπόθεση. Το άρθρο 8 περιλάμβανε το δικαίωμα των ατόμων σε αποτελεσματική προστασία από τις κρατικές αρχές κατά των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στη ζωή, την υγεία, την ευημερία και την ποιότητα της ζωής τους. Τα κριτήρια που τέθηκαν στην παρούσα υπόθεση σχετικά με την ιδιότητα του θύματος των ατόμων ή της νομιμοποίησης των ενώσεων ήταν σημαντικά για να αποδειχθεί εάν διακυβεύονταν τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 8 και εάν η διάταξη αυτή εφαρμόζεται. Τα ζητήματα αυτά πρέπει να εξεταστούν σε σχέση με τα πραγματικά περιστατικά μιας υπόθεσης και στη βάση του διαθέσιμου αποδεικτικού υλικού.

Υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης και λαμβάνοντας υπόψη όλους τους σχετικούς παράγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα ένωση πληρούσε τα σχετικά κριτήρια και, συνεπώς, είχε την απαραίτητη νομιμοποίηση να ενεργήσει για λογαριασμό των μελών της, καθώς και ότι το άρθρο 8 τύγχανε εφαρμογής στην προσφυγή της.

Εξετάζοντας προσεκτικά τη φύση και το πεδίο εφαρμογής των προσφυγών και το αποδεικτικό υλικό που προσκομίστηκε από τις προσφεύγουσες (τα φυσικά πρόσωπα), τον βαθμό της πιθανότητας και/ή την πιθανότητα των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στον χρόνο, τον συγκεκριμένο αντίκτυπο στη ζωή, την υγεία ή την ευημερία κάθε προσφεύγουσας, το μέγεθος και τη διάρκεια των αρνητικών συνεπειών, το εύρος του κινδύνου (τοπικού ή γενικευμένου) και τη φύση της ευπάθειας των προσφευγουσών, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι τέσσερις προσφεύγουσες δεν πληρούσαν τα κριτήρια της ιδιότητας του θύματος κατά το άρθρο 34.

Ειδικότερα, ενώ οι προσφεύγουσες ανήκαν σε μια ομάδα που ήταν ιδιαίτερος ευάλωτη στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, δεν ήταν προφανές από το διαθέσιμο αποδεικτικό υλικό ότι είχαν εκτεθεί στις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής ή ότι κινδυνεύουν να εκτεθούν σε κάποιο σχετικό σημείο στο μέλλον, με έναν βαθμό έντασης που οδηγεί σε επιτακτική ανάγκη διασφάλισης της προσωπικής τους προστασίας. Δεν μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι υπέφεραν από κάποια κρίσιμη ιατρική πάθηση, της οποίας πιθανή επιδείνωση σχετιζόμενη με κύματα καύσωνα μπορούσε να ανακουφιστεί από τα μέτρα προσαρμογής που είναι διαθέσιμα στην Ελβετία ή από εύλογα μέτρα προσωπικής προσαρμογής, δεδομένης της έκτασης των κυμάτων καύσωνα που επηρέαζαν τη χώρα αυτή. Η ιδιότητα θύματος σχετιζόμενη με μελλοντικό κίνδυνο γινόταν κατ' εξαίρεση δεκτή από το Δικαστήριο. Επίσης, δεν απέδειξαν τις εξαιρετικές αυτές περιστάσεις της ιδιότητας του θύματος σε σχέση με μελλοντικό κίνδυνο. Τέλος, η πέμπτη προσφεύγουσα δεν απέδειξε μια σχέση ανάμεσα στο άσθμα της και τις καταγγελίες της ενώπιον του Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα να απορρίψει την προκαταρκτική ένσταση σχετικά με την προσφεύγουσα ένωση, να κάνει δεκτή την ένσταση σχετικά με τις προσφεύγουσες (φυσικά πρόσωπα) και ότι το άρθρο 8 τυγχάνει εφαρμογής. Συνεπώς, έκρινε παραδεκτή την προσφυγή.

Ενόψει των συμπερασμάτων του, ότι το άρθρο 8 εφαρμόζεται στην προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης, το Δικαστήριο αποφάσισε να μην εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 2. Έλαβε υπόψη του, όμως, τις αρχές που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του εν λόγω άρθρου, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό ήταν όμοιες με εκείνες του άρθρου 8, και που, σε συνδυασμό, παρείχαν μια χρήσιμη βάση για τον ορισμό της συνολικής προσέγγισης που πρέπει να εφαρμοστεί στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, σύμφωνα με τις δύο διατάξεις.

Όσον αφορά τις υποχρεώσεις των Κρατών στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, τα Κράτη απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στον τομέα αυτό. Ωστόσο, πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στο εύρος του περιθωρίου όσον αφορά, αφενός, τη δέσμευση του Κράτους στην ανάγκη καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και των δυσμενών συνεπειών της και τον καθορισμό των απαιτούμενων στόχων και σκοπών στο πλαίσιο αυτό και, αφετέρου, την επιλογή των μέσων που προορίζονται για την επίτευξη των στόχων αυτών. Αναφορικά με την πρώτη πτυχή, τη φύση και τη βαρύτητα της απειλής και τη γενική συναίνεση αναφορικά με τους σχετιζόμενους κινδύνους που εμπλέκονται στη διασφάλιση του πρωταρχικού σκοπού της αποτελεσματικής προστασίας του κλίματος, μέσω συνολικών στόχων μείωσης των αερίων του θερμοκηπίου σύμφωνα με τις αποδεκτές υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων Μερών για την επίτευξη της ουδετερότητας του άνθρακα, απαιτείται μειωμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας. Όσον αφορά την τελευταία πτυχή, δηλαδή την επιλογή των μέσων, συμπεριλαμβανομένων των επιχειρησιακών επιλογών και πολιτικών που υιοθετούνται για την επίτευξη των διεθνώς παγιωμένων στόχων και δεσμεύσεων υπό το πρίσμα των προτεραιοτήτων και πόρων, τα Κράτη θα πρέπει να έχουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Η πρωταρχική υποχρέωση ενός Συμβαλλόμενου Κράτους είναι να θεσπίσει και να εφαρμόσει στην πράξη κανονισμούς και μέτρα ικανά να μετριάσουν τις υφιστάμενες και δυνητικά μη αναστρέψιμες, μελλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Η υποχρέωση αυτή απορρέει από την αιτιώδη σχέση ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και την απόλαυση των δικαιωμάτων της Σύμβασης και από το γεγονός ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης, ως μέσου για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, απαιτούν οι διατάξεις της να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται με τρόπο που να διασφαλίζονται δικαιώματα πρακτικά και αποτελεσματικά. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι είχε την αρμοδιότητα μόνο να ερμηνεύσει τις διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Όμως, σημείωσε ότι, σε συμμόρφωση προς τις διεθνείς υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει τα Κράτη Μέλη, κυρίως σύμφωνα με τη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή και τη

Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή, και υπό το πρίσμα των επιτακτικών επιστημονικών γνωμοδοτήσεων που παρέχονται κυρίως από τη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή, τα Κράτη πρέπει να θεσπίσουν τους απαραίτητους κανονισμούς και τα μέτρα που αποσκοπούν στην αποτροπή της αύξησης των συγκεντρώσεων αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα της γης και της αύξησης της παγκόσμιας μέσης θερμοκρασίας πέραν των επιπέδων που μπορούν να παράγουν σοβαρές και μη αναστρέψιμες αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, κατά το άρθρο 8. Αποτελεσματικός σεβασμός αυτών των δικαιωμάτων απαιτεί από τα Κράτη να αναλάβουν μέτρα για τη μείωση των επιπέδων αερίων του θερμοκηπίου τους, με σκοπό την ουδετερότητα του δικτύου εντός, καταρχήν, των επόμενων τριών δεκαετιών.

Αξιολογώντας εάν ένα Κράτος παρέμεινε εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας, το Δικαστήριο όφειλε να εξετάσει κατά πόσον οι εθνικές αρχές, είτε σε νομοθετικό είτε σε εκτελεστικό ή σε δικαστικό επίπεδο, είχαν λάβει δεόντως υπόψη την ανάγκη:

- υιοθέτησης γενικών μέτρων που καθορίζουν ένα χρονοδιάγραμμα στόχου για την επίτευξη της ουδετερότητας των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και του συνολικού εναπομείναντος προϋπολογισμού άνθρακα για το ίδιο χρονικό διάστημα ή άλλη ισοδύναμη μέθοδο ποσοτικοποίησης των μελλοντικών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, σε συμμόρφωση με τον πρωταρχικό στόχο για δέσμευση μετριασμού της κλιματικής αλλαγής σε εθνικό και/ή παγκόσμιο επίπεδο,
- καθορισμού ενδιάμεσων στόχων και οδών μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (ανά τομέα ή άλλων σχετικών μεθοδολογιών) που θεωρήθηκαν ικανές, καταρχήν, να επιτύχουν τους γενικούς εθνικούς στόχους μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα εντός των σχετικών χρονικών πλαισίων που αναλαμβάνονται με τις εθνικές πολιτικές,
- παροχής αποδείξεων ότι συμμορφώθηκαν δεόντως ή ότι είναι στη διαδικασία συμμόρφωσης με τους σχετικούς στόχους μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα,
- ενημέρωσης των σχετικών στόχων μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα με τη δέουσα επιμέλεια και σύμφωνα με τα καλύτερα διαθέσιμα στοιχεία και
- έγκαιρης απόκρισης και με έναν κατάλληλο και συνεπή τρόπο κατά την επεξεργασία και εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας και των μέτρων.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι μια ανεπάρκεια σε ένα συγκεκριμένο πεδίο μόνο δεν θα σημαίνει απαραίτητα ότι το Κράτος υπερέβη το σχετικό περιθώριο διακριτικής του ευχέρειας.

Επιπλέον, η αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο αυτό απαιτεί τα μέτρα μετριασμού να συμπληρώνονται με μέτρα προσαρμογής, που στοχεύουν στην άμβλυνση των πλέον σοβαρών ή άμεσων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, λαμβάνοντας υπόψη τυχόν σχετική ιδιαίτερη ανάγκη προστασίας.

Επίσης, η διαθεσιμότητα των διαδικαστικών εγγυήσεων ήταν ιδιαίτερος σημαντικός για τον καθορισμό εάν το εναγόμενο Κράτος ενήργησε εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας. Με βάση την προσέγγιση που ακολουθείται σε περιβαλλοντικές υποθέσεις και λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την πολυπλοκότητα των ζητημάτων που αφορούν την κλιματική αλλαγή, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθοι τύποι διαδικαστικών εγγυήσεων αναφορικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων του Κράτους στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής:

- Οι πληροφορίες, που κατέχουν οι αρχές και που είναι σημαντικές για τον καθορισμό και την εφαρμογή των σχετικών κανονισμών και μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, θα πρέπει να είναι διαθέσιμες στο κοινό και, ειδικότερα, στα άτομα εκείνα που ενδεχομένως επηρεάζονται από τους εν λόγω κανονισμούς και τα μέτρα ή από την απουσία τους. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις θα πρέπει να είναι διαθέσιμες για να διασφαλιστεί ότι το κοινό θα έχει πρόσβαση στα πορίσματα των σχετικών μελετών, επιτρέποντάς του να αξιολογεί τον κίνδυνο στον οποίο εκτίθεται.
- Θα πρέπει να διατίθενται διαδικασίες μέσω των οποίων οι απόψεις του κοινού και, ειδικότερα, το συμφέρον εκείνων που θίγονται ή κινδυνεύουν να θιγούν από τους σχετικούς κανονισμούς και από τα μέτρα ή από την απουσία τους, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχαν κάποια κρίσιμα κενά στη διαδικασία των ελβετικών αρχών θέσπισης του σχετικού εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένης της αδυναμίας ποσοτικοποίησης των εθνικών περιορισμών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, μεσώ ενός προϋπολογισμού άνθρακα ή με άλλον τρόπο. Επίσης, όπως αναγνωρίζεται από τις εθνικές αρχές, το Κράτος είχε προηγουμένως αποτύχει να εκπληρώσει τους προηγούμενους στόχους μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι αρχές δεν ενήργησαν εγκαίρως και με κατάλληλο και συνεπή τρόπο σχετικά με τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή του σχετικού νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου. Συνεπώς, το εναγόμενο Κράτος υπερέβη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας και δεν συμμορφώθηκε προς τις θετικές υποχρεώσεις του, σύμφωνα με το άρθρο 8 στο παρόν πλαίσιο.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος με την εξέταση της εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1. Αρχικά, σημείωσε ότι, ενώ οι γενικές αρχές σχετικά με την εφαρμογή της διάταξης αυτής υπερίσχυαν στο παρόν πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, η εφαρμογή τους ενδεχομένως να απαιτεί να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες των δικαστικών διαφορών της κλιματικής αλλαγής.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 6 παρ. 1 τυγχάνει εφαρμογής στην προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των μέτρων μετριασμού, σύμφωνα με την υφιστάμενη νομοθεσία. Ειδικότερα, υφίσταται μια πραγματική και σοβαρή διαφορά σχετικά με ένα αστικό δικαίωμα (το δικαίωμα στη ζωή κατά το άρθρο 10 του ελβετικού Συντάγματος, από το οποίο απορρέει επίσης το δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα) και η έκβαση της διαδικασίας είναι «άμεσα καθοριστική» για την προσφεύγουσα ένωση. Το Δικαστήριο, κάνοντας αναφορά στα ευρήματά του σχετικά με το άρθρο 8, έκρινε ότι η προσφεύγουσα ένωση είχε επίσης την ιδιότητα του θύματος, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1. Στο πλαίσιο αυτό, επανέλαβε τον σημαντικό ρόλο των ενώσεων στην προστασία συγκεκριμένων θεμάτων στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας και την ιδιαίτερη σημασία της συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Όμως, για όμοιους λόγους με εκείνους στην αξιολόγησή του σύμφωνα με το άρθρο 8, έκρινε ότι οι προσφεύγουσες (τα φυσικά πρόσωπα) δεν είχαν αυτή την ιδιότητα.

Το Δικαστήριο έκρινε παραδεκτή την προσφυγή αναφορικά με την προσφεύγουσα ένωση υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 και απαράδεκτη αναφορικά με τις προσφεύγουσες (φυσικά πρόσωπα).

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απόρριψη της αγωγής της προσφεύγουσας ένωσης χωρίς την εξέταση της ουσίας της ισοδυναμούσε με έναν περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Αναφορικά με τον θεμιτό σκοπό του εν λόγω περιορισμού, στο μέτρο που οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων επιδίωκαν να διακρίνουν το ζήτημα της ατομικής προστασίας από τη σχετική δημοκρατική διαδικασία και τις γενικές προκλήσεις της νομοθεσίας, αποτρέποντας έτσι τις ομαδικές αγωγές (*actio popularis*), το Δικαστήριο είχε ήδη αποδεχθεί ότι η διατήρηση του διαχωρισμού των εξουσιών, μεταξύ της νομοθετικής και της δικαστικής, αποτελεί θεμιτό σκοπό όσον αφορά τους περιορισμούς στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Επίσης, το άρθρο 6 παρ. 1 δεν απαιτεί την παροχή πρόσβασης σε δικαστήριο προκειμένου να προσβληθεί η εθνική νομοθεσία ή για *actio popularis* καταγγελίες.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν ασχολήθηκαν σοβαρά ή καθόλου με την αγωγή. Δεν παρείχαν επαρκή αιτιολογία ως προς το γιατί έκριναν μη απαραίτητο να εξετάσουν την ουσία της αγωγής. Δεν διεξήγαν επαρκή εξέταση των πειστικών επιστημονικών στοιχείων σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την επείγουσα ανάγκη αναφορικά με τις υφιστάμενες και τις μη αναστρέψιμες μελλοντικές επιπτώσεις της αλλαγής αυτής σε διάφορες πτυχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ούτε επίσης εξέτασαν το ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης της προσφεύγουσας ένωσης, ένα ζήτημα για το οποίο δικαιολογείται μια ξεχωριστή αξιολόγηση ανεξάρτητη από τη θέση των εθνικών δικαστηρίων σχετικά με την καταγγελία των προσφευγουσών (φυσικά πρόσωπα).

Καθώς δεν υπήρχαν περαιτέρω νομικές οδοί ή εγγυήσεις διαθέσιμες για την προσφεύγουσα ένωση ή για τα μέλη της ένωσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι το δικαίωμα πρόσβασης της προσφεύγουσας ένωσης σε δικαστήριο περιορίστηκε με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό ώστε να θιγεί η ουσία του δικαιώματος.

Τέλος, το Δικαστήριο τόνισε τον ρόλο-κλειδί που διαδραματίζουν τα εθνικά δικαστήρια στις διαφορές σχετικά με την κλιματική αλλαγή, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στη νομολογία που έχουν ακολουθήσει μέχρι σήμερα τα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, τονίζοντας τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη στον τομέα αυτό.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχε λόγος να εξεταστεί ξεχωριστά η προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης υπό το πρίσμα του άρθρου 13.

Άρθρο 41: δεν υποβλήθηκε αίτημα αποζημίωσης.

Άρθρο 46: λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα και τη φύση των ζητημάτων που εμπλέκονται στην παρούσα φάση, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν μπορούσε να προσδιορίσει με λεπτομέρεια ή να καθορίσει ρητά τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αποτελεσματική συμμόρφωση στην παρούσα υπόθεση. Δεδομένου του διαφορετικού περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που έχει το Κράτος στον τομέα αυτό, το Δικαστήριο θεωρεί ότι το εναγόμενο Κράτος, μαζί με τη βοήθεια της Επιτροπής των Υπουργών, ήταν σε καλύτερη θέση να αξιολογήσει τα ειδικότερα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Συνεπώς, εναπόκειται στην Επιτροπή των Υπουργών να επιβλέπει, με βάση τις πληροφορίες που παρέχει το εναγόμενο Κράτος, τη θέσπιση μέτρων που στοχεύουν στη συμμόρφωση των εθνικών αρχών με τις απαιτήσεις της Σύμβασης, όπως διευκρινίζεται στην παρούσα απόφαση.

Υπόθεση Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας και άλλων 32 χωρών (Προσφυγή Νο 39371/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

κλιματική αλλαγή – εξάντληση εσωτερικών ενδίκων μέσων – έλλειψη δικαιοδοσίας

Οι έξι προσφεύγοντες, όλοι Πορτογάλοι πολίτες που διαμένουν στην Πορτογαλία, κατήγγειλαν παραβίαση των άρθρων 2, 3, 8 και 14 της Σύμβασης λόγω των υφιστάμενων, καθώς και σοβαρών μελλοντικών, επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής που αποδίδονται στη χώρα τους και σε 32 άλλες χώρες και, συγκεκριμένα, όσον αφορά τους καύσωνες, τις πυρκαγιές και τον καπνό από τις πυρκαγιές, οι οποίες επηρεάζουν τη ζωή, την ευημερία, την ψυχική τους υγεία και τις παροχές των σπιτιών τους. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η Πορτογαλία είναι μία από τις ευρωπαϊκές χώρες που θα επηρεαστούν περισσότερο από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και ότι αντιμετωπίζει «σκληρά όρια» στην ικανότητά της να προσαρμοστεί στις επιπτώσεις της παγκόσμιας θέρμανσης. Βάσισαν την καταγγελία τους σε σχετικά διεθνή έγγραφα, γενικές εκθέσεις και πορίσματα εμπειρογνομόνων σχετικά με τις βλάβες που προκαλεί η κλιματική αλλαγή στην ανθρώπινη υγεία. Σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, η Πορτογαλία και άλλα 32 κράτη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, φέρουν την ευθύνη για την κατάσταση αυτή.

Οι προσφεύγοντες προσέφυγαν απευθείας στο Δικαστήριο. Δεν προσέφυγαν στις αρχές κάποιου κράτους εναντίον του οποίου στρέφεται η παρούσα, αλλά ούτε εξάντλησαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα κάποιου από τα κράτη αυτά.

Στις 28 Ιουνίου 2022, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως.

Εξετάζοντας το ζήτημα της δικαιοδοσίας, το Δικαστήριο περιορίστηκε στη δικαιοδοσία των εναγόμενων Κρατών αναφορικά με τις δυσμενείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και δεν ασχολήθηκε με πιθανά ζητήματα εξωεδαφικής δικαιοδοσίας, που ενδεχομένως να προέκυπταν, για παράδειγμα, στο πλαίσιο πιο τοπικών διασυνοριακών περιβαλλοντικών ζημιών.

Όλοι οι προσφεύγοντες ήταν κάτοικοι της Πορτογαλίας και, συνεπώς, υπάγονταν στη δικαιοδοσία της, πράγμα που σημαίνει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης, η Πορτογαλία πρέπει να λογοδοτήσει για οποιαδήποτε παραβίαση που της αποδίδεται των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται από τη Σύμβαση σε σχέση με τους προσφεύγοντες. Αναφορικά με τα άλλα εναγόμενα Κράτη, οι προσφεύγοντες δεν εισέφεραν επιχειρήματα ούτε υπήρχε κάποια βάση για να υποστηριχθεί ότι προέκυπτε η εδαφική τους δικαιοδοσία.

Δεν υπήρχε κάποια ένδειξη ότι κάποιο από τα εναγόμενα Κράτη άσκησε με οποιονδήποτε τρόπο αποτελεσματικό έλεγχο σε περιοχή εκτός της εθνικής του επικράτειας, ώστε να υπάγονται οι προσφεύγοντες υπό τη δικαιοδοσία του *ratione loci*. Ούτε θα μπορούσε να προσδιοριστεί δικαιοδοσία βάσει του κριτηρίου «άσκησης κρατικής εξουσίας και ελέγχου» (κανένα από τα εναγόμενα Κράτη δεν άσκησε εξουσία ή έλεγχο στους προσφεύγοντες σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 1) ή βάσει του κριτηρίου του δικαιοδοτικού συνδέσμου όσον αφορά την υποχρέωση διαδικαστικής έρευνας σύμφωνα με το άρθρο 2 (δεν προέκυψε το ερώτημα αν και σε ποιο βαθμό θα μπορούσε ενδεχομένως να προσδιοριστεί ένας δικαιοδοτικός σύνδεσμος με την ενεργοποίηση των σχετικών εσωτερικών ενδίκων μέσων, καθώς δεν ασκήθηκε κάποιο τέτοιο μέσο από τους προσφεύγοντες σε κανένα από τα εναγόμενα Κράτη).

Ήταν σαφές ότι οι καταγγελίες των προσφευγόντων στην παρούσα υπόθεση δεν αντιστοιχούσαν σε καμία από τις περιστάσεις προηγούμενων υποθέσεων όπου είχε αναγνωριστεί εξωεδαφική δικαιοδοσία. Η υφιστάμενη νομολογία, επομένως, δεν παρείχε βάση για αναγνώριση εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των εναγόμενων Κρατών (εκτός από την Πορτογαλία, η οποία είχε εδαφική δικαιοδοσία). Το Δικαστήριο, συνεπώς, εξέτασε εάν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι για εξέλιξη της υφιστάμενης νομολογίας σχετικά με την εξωεδαφική δικαιοδοσία, όπως προέβλεπαν οι προσφεύγοντες, δεδομένου ότι επικαλέστηκαν έναν αριθμό «εξαιρετικών περιστάσεων» και «ειδικών χαρακτηριστικών».

Στον βαθμό που οι προσφεύγοντες είχαν βασιστεί στις «εξαιρετικές περιστάσεις» που αναφέρθηκαν στην υπόθεση *M.N. και άλλοι κατά Βελγίου*⁵, στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο δεν είχε αναγνωρίσει την ύπαρξη εξωεδαφικής δικαιοδοσίας του εναγόμενου Κράτους, ούτε προτίθετο να καθιερώσει κάποιο ξεχωριστό κριτήριο δικαιοδοσίας. Η αξιολόγηση οποιονδήποτε «εξαιρετικών περιστάσεων» αφορούσε τελικά την άσκηση αποτελεσματικής εξουσίας ή ελέγχου επί των προσφευγόντων, σύμφωνα με την καθιερωμένη νομολογία.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ειδικά χαρακτηριστικά των υποθέσεων που αφορούν την κλιματική αλλαγή, όπως εξηγήθηκε στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και άλλοι κατά Ελβετίας*⁶ [GC], το Δικαστήριο αρχικά αναγνώρισε τις ακόλουθες πτυχές της κλιματικής αλλαγής που τόνισαν οι προσφεύγοντες.

Πρώτον, τα κράτη είχαν τον απόλυτο έλεγχο των δημόσιων και ιδιωτικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στα εδάφη τους και παρήγαγαν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Στο πλαίσιο αυτό, είχαν αναλάβει ορισμένες δεσμεύσεις στο διεθνές δίκαιο, ιδίως εκείνες που ορίζονται στη Συμφωνία του Παρισιού⁷, τις οποίες είχαν ενσωματώσει στην εσωτερική τους νομοθεσία και στις πολιτικές τους, καθώς και στις Εθνικά Καθορισμένες Συνεισφορές τους βάσει της Συμφωνίας αυτής. Επιπλέον, όπως ορίζεται στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και άλλοι*, προέκυψαν ορισμένες θετικές υποχρεώσεις βάσει της Σύμβασης, αναφορικά με την κλιματική αλλαγή. Δεύτερον, παρά την πολυπλοκότητα και την πολυεπίπεδη φύση του ζητήματος, υπήρχε μια συγκεκριμένη αιτιώδης σχέση μεταξύ των δημόσιων και ιδιωτικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος ενός Κράτους, οι οποίες παράγουν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, και των αρνητικών επιπτώσεων στα δικαιώματα και την ευημερία των ανθρώπων που ζουν εκτός των συνόρων του. Τρίτον, το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής είναι υπαρξιακής φύσεως για την ανθρωπότητα, καθώς διαφοροποιείται από άλλες καταστάσεις αιτίας και αποτελέσματος.

Ωστόσο, οι παραπάνω σκέψεις δεν μπορούσαν από μόνες τους να αποτελέσουν βάση για τη δημιουργία, διά δικαστικής ερμηνείας, ενός νέου λόγου εξωεδαφικής δικαιοδοσίας ή ως δικαιολογία για τη διεύρυνση των υφιστάμενων λόγων. Το Δικαστήριο, συνεπώς, εξέτασε τα υπόλοιπα επιχειρήματα που προέβλεπαν οι προσφεύγοντες ως βάση για τη δικαιολόγηση μιας επέκτασης της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας.

⁵ Προσφυγή Νο 3599/18, απόφαση της 5ης Μαΐου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

⁶ Προσφυγή Νο 53600/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

⁷ Η Συμφωνία του Παρισιού είναι μια διεθνής συνθήκη για την κλιματική αλλαγή. Εγκρίθηκε από 196 Μέρη στη Διάσκεψη του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή στο Παρίσι, στις 12 Δεκεμβρίου 2015. Τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016. Η Ελλάδα επικύρωσε τη Συμφωνία του Παρισιού με την ψήφιση του Ν. 4426/2016.

Καταρχάς, στο μέτρο που οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η δικαιοδοσία θα έπρεπε να εξαρτάται από το περιεχόμενο των θετικών υποχρεώσεων που καλούσαν το Δικαστήριο να επιβάλει στα Κράτη, δεδομένης της σοβαρότητας των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στα δικαιώματά τους βάσει της Σύμβασης, δεν ήταν δυνατό να θεωρηθεί ότι οι προτεινόμενες θετικές υποχρεώσεις των Κρατών στον τομέα της κλιματικής αλλαγής θα μπορούσαν να αποτελέσουν επαρκή λόγο για να θεωρηθεί ότι το Κράτος είχε δικαιοδοσία επί ατόμων εκτός του εδάφους του ή διαφορετικά εκτός της εξουσίας και του ελέγχου του. Επιπλέον, δεν υπήρχε κάποιος ιδιαίτερος σύνδεσμος ή σχέση μεταξύ των προσφευγόντων και οποιουδήποτε από τα εναγόμενα Κράτη (εκτός της Πορτογαλίας), που θα μπορούσε να αποτελέσει βάση για να επιτραπεί στο Δικαστήριο να θεωρήσει ότι οι όποιες θετικές υποχρεώσεις, στις οποίες μπορεί να υπόκεινται τα Κράτη, έπρεπε να ασκούνται με τη δέουσα προσοχή στην ιδιαίτερη κατάσταση των προσφευγόντων. Το γεγονός ότι, λόγω της πορτογαλικής υπηκοότητάς τους, οι προσφεύγοντες είχαν επίσης την ιθαγένεια της ΕΕ, δεν μπορούσε να χρησιμεύσει για να θεμελιώσει έναν δικαιοδοτικό σύνδεσμο μεταξύ αυτών και των 26 εναγόμενων Κρατών, που ήταν επίσης Κράτη Μέλη της ΕΕ.

Δεύτερον, στο μέτρο που οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι το Δικαστήριο θα έπρεπε να καθιερώσει εξωεδαφική δικαιοδοσία ώστε να διευκολύνει τη διεύρυνση της δικαστικής διαδικασίας που αφορά την κλιματική αλλαγή και να τους επιτρέψει να ενεργούν για λογαριασμό «προσφευγόντων από κάθε κράτος [που θα υποβάλλουν] συγκριτικά φιλόδοξες προσφυγές», το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η Σύμβαση δεν αποσκοπούσε στην παροχή γενικής προστασίας του περιβάλλοντος αυτού καθ' εαυτό και ότι άλλες διεθνείς πράξεις και εθνικές νομοθεσίες ήταν ειδικά προσαρμοσμένες για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος. Η αποδοχή του επιχειρήματος των προσφευγόντων θα συνεπαγόταν μια ριζική απόκλιση από τη λογική του συστήματος προστασίας της Σύμβασης, το οποίο βασίζεται κυρίως και θεμελιωδώς στις αρχές της εδαφικής δικαιοδοσίας και της επικουρικότητας.

Ούτε ο ισχυρισμός των προσφευγόντων σχετικά με την περιορισμένη ευθύνη της Πορτογαλίας για την κλιματική αλλαγή – ως το κράτος της εδαφικής δικαιοδοσίας – μπορούσε να γίνει αποδεκτός ως βάση για να συμπεράνει το Δικαστήριο ότι πρέπει να εδραιωθεί η δικαιοδοσία άλλων 31 Κρατών. Η δικαιοδοσία έπρεπε να διαφοροποιηθεί από το ζήτημα της ευθύνης, το οποίο αποτελεί ξεχωριστό ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί, εφόσον κριθεί σκόπιμο, κατά την εξέταση της ουσίας της προσφυγής. Επιπλέον, μολοντί η κλιματική αλλαγή είναι αναμφίβολα ένα παγκόσμιο φαινόμενο που πρέπει να αντιμετωπιστεί σε παγκόσμιο επίπεδο από την κοινότητα των Κρατών, εντούτοις κάθε Κράτος έχει το δικό του μερίδιο ευθύνης για τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και η λήψη των μέτρων αυτών δεν εξαρτάται από κάποια συγκεκριμένη ενέργεια (ή παράλειψη) οποιουδήποτε άλλου Κράτους.

Τρίτον, αναφορικά με την επίκληση από τους προσφεύγοντες ενός κριτηρίου «ελέγχου επί των συμφερόντων των προσφευγόντων βάσει της Σύμβασης», σύμφωνα με την καθιερωμένη νομολογία του Δικαστηρίου, η εξωεδαφική δικαιοδοσία, όπως καθορίζεται στο άρθρο 1 της Σύμβασης, απαιτούσε έλεγχο επί του ίδιου του προσώπου και όχι επί των συμφερόντων του. Η επίκληση ενός τέτοιου κριτηρίου για την καθιέρωση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας του Κράτους θα οδηγούσε σε μια κρίσιμη έλλειψη προβλεψιμότητας σχετικά με τη ρυθμιστική έκταση της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι, ενώ η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής μέσω της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην πηγή ήταν κυρίως ζήτημα άσκησης εδαφικής δικαιοδοσίας, οι βλαβερές συνέπειες που παράγονται από τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου ήταν αποτέλεσμα μιας αλυσίδας επιδράσεων σύνθετων και απρόβλεπτων όσον αφορά τον χρόνο και τον τόπο και, ως εκ τούτου, ιδιαίτερα εκτενών, καθιστώντας δύσκολο τον προσδιορισμό των αντίστοιχων συνεισφορών στις αρνητικές επιπτώσεις των εκπομπών στο εξωτερικό. Η έκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας που επιδίωκαν οι προσφεύγοντες θα ήταν ουσιαστικά χωρίς αναγνωρίσιμα όρια.

Συνοπτικά, η επέκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Συμβαλλόμενων Μερών με βάση το προτεινόμενο κριτήριο του «ελέγχου επί των δικαιωμάτων των προσφευγόντων που διασφαλίζει η Σύμβαση» στον τομέα της κλιματικής αλλαγής – είτε εντός είτε εκτός του νομικού περιθωρίου της Σύμβασης – θα οδηγούσε σε μια αβεβαιότητα των Κρατών. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι η αποδοχή των επιχειρημάτων των προσφευγόντων θα συνεπαγόταν μια απεριόριστη επέκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Κρατών και των υποχρεώσεών τους απέναντι σε άτομα βάσει της Σύμβασης πρακτικά οπουδήποτε στον κόσμο. Κάτι τέτοιο δεν στηριζόταν πουθενά στη Σύμβαση.

Τέλος, κανένα από τα σχετικά διεθνή όργανα και νομοθετήματα δεν παρείχε στήριξη για την καθιέρωση εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Κρατών βάσει της Σύμβασης κατά τον τρόπο και με τα κριτήρια που προτάθηκαν από τους προσφεύγοντες.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω παρατηρήσεων, λαμβάνοντας υπόψη και τις συνεχείς νομικές εξελίξεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και τις παγκόσμιες αντιδράσεις στην κλιματική αλλαγή, μαζί με τη συνεχώς αυξανόμενη επιστημονική γνώση σχετικά με την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της στα άτομα, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχαν βάσεις στη Σύμβαση για την επέκταση, μέσω δικαστικής ερμηνείας, της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των εναγόμενων Κρατών, κατά τον τρόπο που ζητήθηκε από τους προσφεύγοντες.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι αποδείχθηκε η εξωεδαφική αρμοδιότητα της Πορτογαλίας και όχι των λοιπών 31 Κρατών.

Δεν αμφισβητήθηκε ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν ασκήσει κανένα ένδικο μέσο στην Πορτογαλία σχετικά με τις καταγγελίες τους. Το Δικαστήριο, ωστόσο, διαπίστωσε ότι η εθνική έννομη τάξη προέβλεπε ένα ολοκληρωμένο σύστημα ένδικων μέσων.

Συγκεκριμένα, υπήρχε ρητή συνταγματική αναγνώριση του δικαιώματος σε ένα υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον (άρθρο 66), το οποίο ήταν άμεσα εφαρμοστέο και εκτελεστό από τα εγχώρια δικαστήρια. Το Σύνταγμα και ο Νόμος για το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία παρείχαν τη δυνατότητα άσκησης ατομικής αγωγής προς το δημόσιο συμφέρον (*actio popularis*), μέσω της οποίας ο ενάγων (χωρίς να απαιτείται να αποδείξει άμεσο ενδιαφέρον) μπορούσε να ζητήσει από τις δημόσιες αρχές να υιοθετήσουν συγκεκριμένες ενέργειες που αφορούν, μεταξύ άλλων, την προστασία του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής. Μια τέτοια δράση μπορούσε επίσης να ασκηθεί βάσει του Νόμου - Πλαισίου για την Περιβαλλοντική Πολιτική, ο οποίος διασφαλίζει τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και συμφέροντα όλων. Επιπλέον, ο Νόμος για το Κλίμα αναγνώριζε την κλιματική αλλαγή ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης και παρείχε σε όλους το δικαίωμα στο «κλιματικό ισοζύγιο» ως δικαίωμα άμυνας έναντι των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, καθώς και τη δυνατότητα να απαιτήσουν από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς τη συμμόρφωση προς τις υποχρεώσεις που είχαν δεσμευθεί στον τομέα του κλίματος.

Επιπλέον, η εφαρμογή του προαναφερθέντος συνταγματικού δικαιώματος μπορούσε να επιβληθεί μέσω της άσκησης αγωγής, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην πρόληψη της επίμαχης απειλής ή στον μετριασμό των συνεπειών της ζημίας που είχε ήδη προκληθεί. Υπήρχαν και άλλα ένδικα μέσα αστικής και διοικητικής φύσης καθώς και μηχανισμοί για να ξεπεραστεί η έλλειψη μέσων νομικής εκπροσώπησης των μερών και αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών.

Παρότι δεν είχε εκδοθεί ακόμη απόφαση που να αφορά ειδικά την κλιματική αλλαγή, η εθνική νομολογία έδειχνε ότι οι περιβαλλοντικές διαφορές ήταν πλέον μια πραγματικότητα στο εσωτερικό νομικό σύστημα.

Δεν υπήρξαν κάποιοι ειδικοί λόγοι που να απάλλασσαν τους προσφεύγοντες από την υποχρέωση εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων βοηθημάτων σύμφωνα με τους εφαρμοστέους κανόνες και τις διαθέσιμες διαδικασίες που προέβλεπε το εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, οι προσφεύγοντες δεν προέβησαν στις κατάλληλες ενέργειες ώστε τα εθνικά δικαστήρια να μπορέσουν να εκπληρώσουν τον θεμελιώδη ρόλο τους στο σύστημα προστασίας που προέβλεπε η Σύμβαση, στο οποίο το Δικαστήριο διατηρεί δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με αυτόν των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη λόγω μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

Τέλος, δεν εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος βάσει του άρθρου 34 της Σύμβασης, σημειώνοντας ότι η μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων από τους προσφεύγοντες καθιστούσε δύσκολη την εξέταση του αν πληρούσαν τα κριτήρια ώστε να αποκτήσουν την ιδιότητα

θύματος, όπως αυτά καθορίστηκαν στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και άλλοι κατά *Ελβετίας*⁸.

Υπόθεση Τζιουμάκα κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 31022/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024

επιμέλεια ανήλικων τέκνων – μη εκτέλεση αποφάσεων

Η προσφεύγουσα παντρεύτηκε το 2011 τον Κ.Κ. και απέκτησαν δύο κόρες. Τον Απρίλιο του 2016, η προσφεύγουσα μαζί με τον Κ.Κ. και τις κόρες τους επισκέφτηκαν το Σουφλί για να περάσουν το Πάσχα, μαζί με την οικογένεια της προσφεύγουσας. Με το πρόσχημα ότι ήθελε να πάει τις κόρες τους στην παιδική χαρά, ο Κ.Κ. τις πήρε πίσω στην Αμαλιάδα, όπου διέμενε η οικογένεια, και τις οδήγησε στο πατρικό του σπίτι στο χωριό Κολοκύθας της Αμαλιάδας. Η προσφεύγουσα επέστρεψε αμέσως πίσω στην Αμαλιάδα, αλλά κάθε προσπάθεια που έκανε να συναντήσει ή να επικοινωνήσει τηλεφωνικά με τα παιδιά της ήταν μάταιη, καθώς ο Κ.Κ. και οι γονείς του την προσβάλλαν και δεν της επέτρεψαν να πλησιάσει τα παιδιά, ενώ επέδειξαν επιθετική και βίαιη συμπεριφορά απέναντί της.

Αμφότεροι, η προσφεύγουσα και ο Κ.Κ., κατέθεσαν αίτηση προσωρινών μέτρων ζητώντας την επιμέλεια των τέκνων τους. Το Μονομελές Πρωτοδικείο Αμαλιάδας (υπ' αριθμ. 28/2016 απόφαση) απέρριψε την αίτηση της προσφεύγουσας αναθέτοντας προσωρινά την επιμέλεια των τέκνων αλλά και την αποκλειστική άσκηση της γονικής μέριμνας στον πατέρα, «λόγω της μεγάλης έντασης μεταξύ των μερών», έτσι ώστε να αποφευχθεί «η μετατροπή των παιδιών σε πηγή έντασης μεταξύ των γονέων». Το δικαστήριο έκρινε ότι αμφότεροι οι γονείς ήταν ακατάλληλοι να μεγαλώσουν τα παιδιά μόνοι τους, αλλά ότι ο Κ.Κ. μπορούσε να βοηθηθεί από τους γονείς του, που ήταν ακόμη νέοι.

Με νέα αίτηση ασφαλιστικών μέτρων που κατέθεσε η προσφεύγουσα καθορίστηκε η επικοινωνία της με τα τέκνα. Πριν από την έκδοση της απόφασης περί επικοινωνίας, η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι είχε ξυλοκοπηθεί από τον Κ.Κ., όταν προσπάθησε να δει τα παιδιά της. Στη συνέχεια, τον Αύγουστο του 2016, παρέλαβε τα παιδιά της, με τη συναίνεση του Κ.Κ., για να περάσει μέρος των θερινών διακοπών και τα επέστρεψε, καθώς ο πατέρας είχε την αποκλειστική γονική μέριμνα. Επέστρεψε στο Σουφλί, όπου διέμενε από τότε.

Στη συνέχεια, ο Κ.Κ. κατέθεσε αγωγή με αίτημα την ανάθεση της οριστικής και αποκλειστικής γονικής μέριμνας και της επιμέλειας των παιδιών, ενώ η προσφεύγουσα κατέθεσε αγωγή κατά του πατέρα με αίτημα τη λύση του γάμου, την ανάθεση της επιμέλειας και την καταβολή διατροφής για τα τέκνα.

Με την υπ' αριθμ. 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας λύθηκε ο γάμος τους, η επιμέλεια των τέκνων ανατέθηκε στην προσφεύγουσα και η γονική μέριμνα από κοινού στους δύο γονείς. Ο Κ.Κ. διατάχθηκε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα και, σε περίπτωση που δεν συμμορφωνόταν με την απόφαση, θα του επιβαλλόταν πρόστιμο 1.000 ευρώ και θα καταδικαζόταν σε κράτηση ενός μηνός. Επίσης, υποχρεώθηκε στην καταβολή διατροφής για τα τέκνα.

Τον Οκτώβριο του 2018, ο Κ.Κ. άσκησε έφεση, η οποία απορρίφθηκε με την υπ' αριθμ. 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών που έκρινε ότι ήταν ανίκανος να ασκήσει την επιμέλεια των τέκνων του, καθώς στην πραγματικότητα οι γονείς του τα ανέτρεφαν με ελάχιστη δική του παρουσία. Επιδόθηκε στην προσφεύγουσα η απόφαση του Εφετείου, η οποία διέτασσε την απόδοση των τέκνων σ' αυτήν.

Εκδόθηκε εκτελεστός τίτλος και δόθηκε εντολή σε όλα τα αρμόδια όργανα να συνδράμουν στην εκτέλεση της απόφασης. Ο Κ.Κ. δεν εμφανίστηκε στο αστυνομικό τμήμα της Αμαλιάδας, όπου έπρεπε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα.

Η προσφεύγουσα υπέβαλε μήνυση κατά του Κ.Κ. επειδή δεν της παρέδωσε τα ανήλικα τέκνα τους και κατά των γονέων του, του αδελφού του Κ.Κ. και της συζύγου του, επειδή τον βοήθησαν να μην συμμορφωθεί προς την εντολή της απόδοσης σ' αυτήν των παιδιών.

Πραγματοποιήθηκαν έρευνες από αστυνομικούς στην κατοικία του Κ.Κ. για τον εντοπισμό των παιδιών, χωρίς επιτυχία, ενώ συνελήφθησαν ο Κ.Κ. και οι γονείς του για το αδίκημα της αρπαγής

⁸. Προσφυγή Νο 53600/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

ανηλικού και παραπέμφθηκαν ενώπιον του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αμαλιάδας. Οι έρευνες για τον εντοπισμό των παιδιών και την παράδοσή τους στην προσφεύγουσα συνεχίστηκαν χωρίς επιτυχία.

Ο Κ.Κ. παραπέμφθηκε να δικάσσει για το αδίκημα της αρπαγής ανηλικού κάτω των 14 ετών και οι γονείς του ως συνεργοί. Το σκεπτικό του βουλεύματος ανέφερε ότι η αρπαγή των παιδιών δεν πραγματοποιήθηκε με σκοπό την απομάκρυνσή τους από τη μητέρα, καθώς αρχικά την επιμέλεια την είχε ο πατέρας. Ωστόσο, η αρπαγή πραγματοποιήθηκε διά παραλείψεως, καθόσον, ενώ ο Κ.Κ. είχε τη νομική υποχρέωση, μετά από τη σχετική δικαστική απόφαση, να παραδώσει τα παιδιά στη μητέρα τους, δεν συμμορφώθηκε σχετικώς.

Τον Σεπτέμβριο του 2020, η προσφεύγουσα υπέβαλε καταγγελία ενώπιον του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, όπου, επικαλούμενη το άρθρο 8 της Σύμβασης, κατήγγειλε ότι η αστυνομία δεν παρέσχε συνδρομή για τον εντοπισμό των παιδιών της και την παράδοσή τους, όπως όριζε η αμετάκλητη δικαστική απόφαση.

Το Δικαστήριο έχει διατυπώσει σε διάφορες υποθέσεις⁹ γενικές αρχές σχετικές με τον ρόλο του Κράτους για την προστασία των σχέσεων γονέων και τέκνων. Σύμφωνα με αυτές και δεδομένου ότι η σχέση γονέων και τέκνων προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης, η αδυναμία των ατόμων να διατηρήσουν τη σχέση αυτή απαιτεί την ανάληψη δράσης από τις αρχές, σύμφωνα με τις θετικές υποχρεώσεις τους περί λήψεως μέτρων για την επανένωση ή τη συμβολή στην αποκατάσταση της επαφής των γονέων και των παιδιών. Η υποχρέωση των αρχών για λήψη των ανωτέρω μέτρων δεν είναι απόλυτη, δεδομένου ότι η επανένωση γονέα με τέκνο που έχει ζήσει με άλλα πρόσωπα για κάποιο χρονικό διάστημα ενδέχεται να μην μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα και να απαιτεί τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων. Η απαιτούμενη προετοιμασία εξαρτάται από τις περιστάσεις κάθε περίπτωσης. Οποιαδήποτε υποχρέωση εξαναγκασμού θα πρέπει να είναι περιορισμένη, καθώς θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες όλων των εμπλεκομένων και, ειδικότερα, το συμφέρον του παιδιού. Το καθοριστικό και αυτό που πρέπει να ελέγξει το Δικαστήριο είναι εάν οι εθνικές αρχές έλαβαν όλα τα εύλογα, υπό τις περιστάσεις, μέτρα με σκοπό την παροχή στους εμπλεκομένους της δυνατότητας επανένωσης και διατήρησης των μεταξύ τους σχέσεων¹⁰.

Το Δικαστήριο περαιτέρω εκτιμά ότι οι υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων Κρατών που αφορούν την επανένωση γονέων με τα τέκνα, κατά το άρθρο 8, πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Χάγης¹¹. Εν προκειμένω ισχύει, δεδομένου ότι το εναγόμενο Κράτος είναι Συμβαλλόμενο Κράτος στη Σύμβαση αυτή, στο άρθρο 7¹² της οποίας περιλαμβάνεται κατάλογος μέτρων που τα Κράτη πρέπει

⁹. ΕΔΔΑ *Eriksson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 22ας Ιουνίου 1989, ΕΔΔΑ *Olsson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 1992, ΕΔΔΑ *Hokkanen κατά Φινλανδίας*, απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1994 και ΕΔΔΑ *Santos Nunes κατά Πορτογαλίας*, απόφαση της 22ας Μαΐου 2012.

¹⁰. Βλ. ΕΔΔΑ *Κρίζ κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή Νο 26634/03), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2007.

¹¹. Η Σύμβαση για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών συνήφθη στη Χάγη στις 25 Οκτωβρίου 1980 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον υπ' αριθμ. 2102/1992 νόμο.

¹². Άρθρο 7 της Σύμβασης της Χάγης: «Οι Κεντρικές Αρχές οφείλουν να συνεργάζονται μεταξύ τους και να προωθούν τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιών στα αντίστοιχα Κράτη για την εξασφάλιση της άμεσης επιστροφής των παιδιών και την πραγματοποίηση των άλλων σκοπών της παρούσας Σύμβασης. Ειδικότερα, είτε απευθείας είτε με τη συνδρομή κάθε ενδιάμεσου οργάνου, οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα ενδεικνύμενα μέτρα:

α) για να εντοπίζουν ένα παιδί που μετακινήθηκε ή κατακρατήθηκε παράνομα,

β) για να προλαμβάνουν νέους κινδύνους για το παιδί ή βλάβες στους ενδιαφερομένους, λαμβάνοντας ή προκαλώντας τη λήψη προσωρινών μέτρων,

γ) για να εξασφαλίζουν την εκούσια απόδοση του παιδιού ή να διευκολύνουν μια συμβιβαστική λύση,

δ) για να ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικές με την κοινωνική κατάσταση του παιδιού, εφόσον αυτό είναι χρήσιμο,

ε) για να παρέχουν γενικές πληροφορίες που αφορούν το εθνικό τους δίκαιο σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης,

στ) για να αρχίζουν ή να διευκολύνουν την έναρξη δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας με σκοπό να επιτύχουν την επιστροφή του παιδιού και, αν υπάρχει ανάγκη, να καταστήσουν δυνατή την οργάνωση ή την ουσιαστική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας,

ζ) για να παρέχουν ή, κατά τις περιστάσεις, να διευκολύνουν την παροχή νομικής και δικαστικής αρωγής, συμπεριλαμβανομένης και της χρησιμοποίησης δικηγόρου ή νομικού συμβούλου,

η) για να εξασφαλίζουν σε διοικητικό επίπεδο, εάν είναι αναγκαίο και σκόπιμο, την ακίνδυνη επιστροφή του παιδιού,

να λάβουν για να εξασφαλίσουν την ταχεία επιστροφή των παιδιών. Σχετικώς το Δικαστήριο σημείωσε ότι έχει ορίσει ένα σύνολο αρχών σχετικά με τις περιπτώσεις που ο έχων την επιμέλεια γονέας προσπαθεί να εκτελέσει την απόφαση σε διασυννοριακές υποθέσεις, αρχές που, τηρουμένων των αναλογιών, εφαρμόζονται και στην παρούσα υπόθεση.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο τόνισε καταρχάς ότι δεν αμφισβητήθηκε μεταξύ των διαδίκων ότι οι δεσμοί της προσφεύγουσας και των τέκνων της αποτελούν ζήτημα που άπτεται της προστασίας της οικογενειακής ζωής, κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Συνεπώς, πρέπει να εξεταστεί εάν διασφαλίστηκε ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής της προσφεύγουσας. Σημαντικό είναι, επομένως, εάν οι εθνικές αρχές έλαβαν όλα τα εύλογα μέτρα για τη διευκόλυνση της εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων, ειδικότερα την υπ' αριθμ. 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας και την υπ' αριθμ. 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών.

Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι διάδικοι διαφώνησαν ως προς το ακριβές χρονικό σημείο που ο Κ.Κ. όφειλε να αρχίσει να συμμορφώνεται προς την υποχρέωσή του να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα. Σχετικώς, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η απόφαση ανάθεσης της επιμέλειας στην προσφεύγουσα εκδόθηκε το 2018 και κατέστη τελεσίδικη μετά από την απόρριψη της σχετικής έφεσης του Κ.Κ. Ειδικότερα, η προσφεύγουσα εξέδωσε των πρώτο εκτελεστό τίτλο (απόγραφο) στις 10 Ιουνίου 2020 και με αυτόν διατάχθηκαν όλες οι αρμόδιες εθνικές αρχές να συνδράμουν την προσφεύγουσα στην εκτέλεση της εν λόγω απόφασης. Η με αριθμό 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών, βάση της οποίας εκδόθηκε το απόγραφο, επιδόθηκε στον Κ.Κ. στις 9 Ιουνίου 2020 και σύμφωνα με αυτήν διατάχθηκε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα σε συγκεκριμένο τόπο στις 11 Ιουνίου 2020. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η περίοδος που ελήφθη υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια για το αδίκημα της αρπαγής ανηλίκων διά παραλείψεως υπολογίστηκε από τις 11 Ιουνίου 2020 και μετά. Συνεπώς, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη την ημερομηνία αυτή για να εκτιμήσει τη συμμόρφωση των εθνικών αρχών προς τις υποχρεώσεις τους παροχής συνδρομής στην προσφεύγουσα για την επανένωση με τα τέκνα της.

Η διαδικασία, που ολοκληρώθηκε με την ανάθεση της επιμέλειας στην προσφεύγουσα, ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2016 με την υποβολή της αίτησης των ασφαλιστικών μέτρων, η απόφαση επί των οποίων ανέθεσε προσωρινά την επιμέλεια των τέκνων στον Κ.Κ. Ωστόσο, η με αριθμό 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας, επί της κύριας αγωγής, εκδόθηκε δύο χρόνια μετά και η απόφαση του Εφετείου εκδόθηκε τον Μάιο του 2020. Το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι μια τόσο μακρά περίοδος είναι σύμφωνη με την ουσία μιας τέτοιας διαδικασίας, η οποία αφορά την επιμέλεια των παιδιών και, ως εκ τούτου, από τη φύση της, απαιτεί ταχύτητα. Εάν απαιτείται ιδιαίτερη επιμέλεια εκ μέρους των αρχών όταν διακυβεύεται η επιμέλεια ενός παιδιού, το Δικαστήριο θεωρεί ότι αυτή η απαίτηση ταχύτητας είναι ακόμη πιο αυστηρή σε περιπτώσεις όπου, όπως στην παρούσα υπόθεση, ένας γονέας ζητά την επιστροφή των τέκνων του από τον άλλο γονέα, ο οποίος τα κρατά χωρίς τη συγκατάθεσή του/της¹³.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει επίσης ότι, όταν πρόκειται για την εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν την επιστροφή ενός παιδιού, η κατανόηση και η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων είναι πάντα σημαντικός παράγοντας. Επιπλέον, όταν ανακύπτουν δυσκολίες, κυρίως λόγω της άρνησης του προσώπου με το οποίο διαμένει το παιδί να προχωρήσει στην εκτέλεση της απόφασης που διατάσσει την άμεση επιστροφή του, εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές να επιβάλλουν τις κατάλληλες κυρώσεις, ακόμη και αυτεπαγγέλτως, για την εν λόγω έλλειψη συνεργασίας και, παρόλο που μέτρα εξαναγκασμού κατά των παιδιών δεν είναι, κατ' αρχήν, επιθυμητά σε αυτόν τον ευαίσθητο τομέα, η επιβολή κυρώσεων δεν θα πρέπει να αποκλείεται σε περίπτωση πρόδηλης παράνομης συμπεριφοράς του προσώπου με το οποίο διαμένει το παιδί¹⁴.

θ) για να τηρούνται αμοιβαίως ενήμερες για τη λειτουργία της Σύμβασης και, στο μέτρο του δυνατού, να αίρουν τα εμπόδια που ενδεχομένως συναντώνται κατά την εφαρμογή της».

¹³. Βλ. ΕΔΔΑ *Amanalachioai κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 4023/04), απόφαση της 26ης Μαΐου 2009.

¹⁴. Βλ. ΕΔΔΑ *Maumousseau και Washington κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 39388/05), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2007.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι ο Κ.Κ. δεν συμμορφώθηκε στις 11 Ιουνίου 2020 με την υποχρέωσή του να παραδώσει τα παιδιά στην προσφεύγουσα σύμφωνα με την εκτελεστή απόφαση. Επιπλέον, δεν συμμορφώθηκε σε καμία μεταγενέστερη ημερομηνία, παρόλο που η προσφεύγουσα προσπάθησε να εκτελέσει την απόφαση ζητώντας τη συνδρομή της αστυνομίας. Περιορίστηκε στην υποβολή αρκετών νέων καταγγελιών στην προσπάθειά του να ανατρέψει την απόφαση ανάθεσης της επιμέλειας στην προσφεύγουσα. Δεν διαφεύγει της προσοχής του Δικαστηρίου ότι έκτοτε η προσφεύγουσα δεν έχει μπορέσει να πάρει πίσω τα παιδιά της ή να έχει ουσιαστική επαφή μαζί τους. Φαίνεται ότι η μόνη επαφή που είχε η προσφεύγουσα με τα δύο παιδιά της ήταν μια συνάντηση που πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 35/2021 προσωρινή διαταγή, συνάντηση που διήρκεσε μόνο λίγα λεπτά και στη συνέχεια διακόπηκε λόγω της άρνησης των παιδιών να μείνουν μαζί της. Σημειώνεται, λοιπόν, ότι η παρούσα υπόθεση χαρακτηρίζεται από σαφή έλλειψη συνεργασίας εκ μέρους του Κ.Κ., ο οποίος συστηματικά παρεμπόδιζε τις προσπάθειες των αρχών για επανένωση της προσφεύγουσας με τα παιδιά της. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι αυτό το γεγονός δεν απαλλάσσει τις αρχές από την ευθύνη τους να κάνουν ό,τι είναι απαραίτητο για να διευκολύνουν μια τέτοια επανένωση¹⁵.

Εξετάζοντας, επομένως, τις ενέργειες των αρχών και την ανταπόκρισή τους στα αιτήματα της προσφεύγουσας για συνδρομή στην εκτέλεση της σχετικής απόφασης, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η αστυνομία πραγματοποίησε τρεις έρευνες στο σπίτι του Κ.Κ. και των συγγενών του, αλλά δεν βρήκε τα παιδιά. Ωστόσο, το Δικαστήριο συμφωνεί με την παρατήρηση της προσφεύγουσας ότι σε ένα τόσο μικρό χωριό (ογδόντα κάτοικοι, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας, οι οποίοι δεν αμφισβητήθηκαν), ο εντοπισμός των παιδιών, που φοιτούσαν στο σχολείο, δεν θα έπρεπε να ήταν τόσο δύσκολος.

Επιπλέον, η προσφεύγουσα προσέφυγε σε ποινικές διαδικασίες, καταγγέλλοντας ότι τα παιδιά είχαν απαχθεί διά παραλείψεως από τον Κ.Κ. και τους συγγενείς του. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή αποδείχθηκε αναποτελεσματική, καθώς η σχετική καταγγελία υποβλήθηκε το 2020 και για περισσότερα από τρία χρόνια δεν εκδόθηκε πρωτοβάθμια απόφαση λόγω διαδοχικών αναβολών της εξέτασης της υπόθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι σε υποθέσεις, όπως η παρούσα, η παρέλευση του χρόνου είναι καθοριστικός παράγοντας. Όσον αφορά την επιπλέον προσφυγή της προσφεύγουσας σε αστικές διαδικασίες, είναι σαφές ότι ζήτησε να καθοριστεί πρόγραμμα επικοινωνίας ώστε να έχει επαφή με τα παιδιά της. Όμως, ούτε αυτή η απόφαση εκτελέστηκε, καθώς φαίνεται ότι έγινε μόνο μία προσπάθεια, η οποία όμως απέτυχε. Δεν είναι σαφές από τις παρατηρήσεις των μερών εάν όντως έγιναν περαιτέρω προσπάθειες. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η προσφεύγουσα κατήγγειλε την αποτυχία να καθοριστεί πρόγραμμα επικοινωνίας στην αστυνομία, η οποία έκανε συστάσεις στον Κ.Κ., αλλά δεν φαίνεται να υπήρξε κάποια περαιτέρω ενέργεια στο πλαίσιο αυτό.

Αναφορικά με τις ενέργειες της εισαγγελίας, που ενημερώθηκε τόσο από την υποβολή της σχετικής καταγγελίας από την προσφεύγουσα όσο και από μεταγενέστερες αιτήσεις που υπέβαλε, η Κυβέρνηση δεν προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία για οποιαδήποτε ενέργεια που έκανε η εισαγγελία για να διευκολύνει την επανένωση της προσφεύγουσας με τα τέκνα της.

Προκύπτει από τις ανωτέρω παρατηρήσεις ότι η προσφεύγουσα αφέθηκε χωρίς τη δυνατότητα να εκτελέσει την απόφαση που της ανέθετε την επιμέλεια των δύο τέκνων της για σημαντικό χρονικό διάστημα, ενώ ζούσε σε άλλη πόλη και προσπαθούσε να βρει τρόπους επικοινωνίας μαζί τους χωρίς επαρκή υποστήριξη από τις εθνικές αρχές, οι οποίες επέτρεψαν να παγιωθεί μια *de facto* κατάσταση σε παραβίαση των δικαστικών αποφάσεων¹⁶.

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι σε ορισμένο χρονικό σημείο τα παιδιά δεν είχαν πρόθεση να πάνε να ζήσουν με την προσφεύγουσα. Σημειώνει ότι αυτή η κατάσταση πιθανώς να προκλήθηκε από την παράνομη άρνηση του άλλου γονέα να συμμορφωθεί προς τις σχετικές αποφάσεις και από την αναποτελεσματικότητα των μέτρων εκτέλεσης. Διαπιστώνει ότι η παρατεταμένη μη εκτέλεση των αποφάσεων συνέβαλε στη δημιουργία και εδραίωση μιας κατάστασης όπου το πέρασμα του χρόνου

¹⁵. Βλ. ΕΔΔΑ *Aneva και λοιποί κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή Νο 66997/13), απόφαση της 6ης Απριλίου 2017.

¹⁶. Βλ. ΕΔΔΑ *Strumnia κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 53377/13), απόφαση της 23ης Ιουνίου 2016.

αποξένωσε ουσιαστικά την προσφεύγουσα από τα παιδιά της, που με τη σειρά του δυσχέρανε περαιτέρω την εκτέλεση των αποφάσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι εθνικές αρχές δεν έλαβαν αποτελεσματικά μέτρα για να εκτελέσουν τις αποφάσεις που ανέθεταν την επιμέλεια στην προσφεύγουσα, ενώ τα παιδιά ήταν ακόμη πολύ μικρά και ενδεχομένως να είχαν θετική στάση απέναντί της. Στη συνέχεια, για επτά περίπου χρόνια, η προσφεύγουσα υπέμεινε τη συμπεριφορά του πατέρα, ο οποίος εμπόδιζε τη δημιουργία μιας ουσιαστικής σχέσης ανάμεσα σε εκείνη και τα παιδιά της, κατά παράβαση των σχετικών εθνικών αποφάσεων, χωρίς να υποστεί καμία συνέπεια για αυτήν την ακατάλληλη συμπεριφορά. Το Δικαστήριο σημειώνει σχετικά ότι οι δυνατότητες επανένωσης θα μειώνονται προοδευτικά και τελικά θα καταστραφούν, αν ο γονέας που δεν συγκατοικεί και προσπαθεί να εκτελέσει μια απόφαση ανάθεσης επιμέλειας και τα παιδιά δεν βοηθηθούν ώστε να έχουν οποιαδήποτε επικοινωνία.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι δεν είναι ρόλος του να υποκαθιστά τις εθνικές αρχές στην εκτίμηση των συγκεκριμένων μέτρων που ήταν αναγκαία να ληφθούν στις παρούσες περιστάσεις, δεδομένου ότι αυτές είναι κατ' αρχήν σε καλύτερη θέση να λαμβάνουν τέτοιες αποφάσεις¹⁷. Σημειώνει, ωστόσο, ότι τα μέτρα που ελήφθησαν δεν οδήγησαν στην επιστροφή των παιδιών στην προσφεύγουσα, ούτε στην αποκατάσταση οποιασδήποτε ουσιαστικής επαφής μεταξύ αυτής και των παιδιών με στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων. Ο υπαίτιος γονέας, ο Κ.Κ., ο οποίος αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τελεσίδικη δικαστική απόφαση, παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό χωρίς περιορισμούς, γεγονός που του επέτρεψε να συνεχίσει την παρεμπόδιση όλων των σχετικών προσπαθειών. Οι αρμόδιες αρχές, αντιμετωπίζοντας τέτοια παρεμπόδιση, δεν διασφάλισαν την έγκαιρη και κατάλληλη λήψη και εφαρμογή προπαρασκευαστικών μέτρων¹⁸. Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω και παρά το περιθώριο διακριτικής εκτίμησης του εναγόμενου Κράτους στην υπόθεση, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι αρχές απέτυχαν να προβούν σε αποτελεσματικά κατάλληλες και έγκαιρες ενέργειες για να επιβάλουν το δικαίωμα της προσφεύγουσας να επιστρέψουν σε αυτήν τα παιδιά της.

Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι εθνικές αρχές, παραλείποντας να ενεργήσουν επιμελώς, ευνόησαν με τη συμπεριφορά τους την ένταξη των παιδιών στο νέο τους περιβάλλον και έτσι συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση μιας *de facto* κατάστασης αντίθετης με το δικαίωμα της προσφεύγουσας που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Οι προαναφερθείσες σκέψεις οδήγησαν το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι οι αρχές απέτυχαν να ενεργήσουν αποτελεσματικά, κατάλληλα και έγκαιρα για την επιβολή του δικαιώματος της προσφεύγουσας στην επιστροφή των παιδιών της.

Παραβίαση άρθρου 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

Υπόθεση X. κατά Ελλάδα (Προσφυγή No 38588/21), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2024

φερόμενος βιασμός τουρίστριας – σεβασμός ιδιωτικής ζωής – έλλειψη αποτελεσματικής έρευνας

Η προσφεύγουσα X. είναι Βρετανίδα υπήκοος που γεννήθηκε το 2000 και ζει στο Dewsbury στο Ηνωμένο Βασίλειο. Κατήγγειλε ότι, όταν ήταν 18 ετών, βιάστηκε από μπάρμαν ξενοδοχείου στην Ελλάδα στις 27 Σεπτεμβρίου 2019. Κατέθεσε μήνυση την ίδια ημέρα.

Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι δεν της δόθηκε καμία πληροφορία σχετικά με τις ιατρικές εξετάσεις στις οποίες έπρεπε να υποβληθεί και καμία εξήγηση για τη δικαστική διαδικασία. Δεν λήφθηκαν μέτρα ώστε να διατηρηθεί απόσταση από τον κατηγορούμενο, ο οποίος μεταφέρθηκε στην ίδια κλινική του νοσοκομείου την ίδια στιγμή με αυτήν και τον οποίο έπρεπε να αναγνωρίσει αυτοπροσώπως στο αστυνομικό τμήμα. Έλαβαν δείγματα αίματος από αυτήν και ένας άνδρας πραγματοποίησε μια φυσική

¹⁷. Βλ. ΕΔΔΑ *Stanková κατά Σλοβακίας* (Προσφυγή No 7205/02), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2007.

¹⁸. Βλ. ΕΔΔΑ *Aneva και λοιποί, ό.π.*, ΕΔΔΑ *Zavřel κατά Δημοκρατίας της Τσεχίας* (Προσφυγή No 14044/05), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2007, ΕΔΔΑ *Krasicki κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 17254/11), απόφαση της 15ης Απριλίου 2014.

εξέταση που αποκάλυψε μώλωπες στα πόδια, τους μηρούς και τα γεννητικά όργανα καθώς και διάτρηση του υμένα. Επιπλέον, καταγγέλλει ότι, την επόμενη ημέρα, η αστυνομία την πήγε στο αστυνομικό τμήμα Πρέβεζας, όπου της είπαν ότι έπρεπε να υπογράψει έγγραφο στα ελληνικά, παρόλο που δεν της δόθηκε επίσημη μετάφραση.

Ασκήθηκε ποινική δίωξη κατά του μπάρμαν για βιασμό. Μετά την κατάθεση του απολογητικού του υπομνήματος, στις 30 Σεπτεμβρίου 2019, αφέθηκε ελεύθερος υπό όρους μέχρι τη δίκη. Η ανάκριση έκλεισε, στις 9 Σεπτεμβρίου 2020, με τον εισαγγελέα να δέχεται τον ισχυρισμό του, ότι η Χ. είχε συναινέσει στην πράξη της συνουσίας, να διαπιστώνει ότι δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι είχε διαπράξει βιασμό και να καταλήγει ότι οι κατηγορίες έπρεπε να απορριφθούν. Η επακόλουθη δικαστική απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2021 έκρινε ότι, σύμφωνα με τις καταθέσεις μαρτύρων, την ιατροδικαστική έκθεση, τα έγγραφα και την απολογία του κατηγορούμενου, δεν υπήρχαν επαρκείς ενδείξεις για να προχωρήσει η ποινική δίωξη. Ταυτόχρονα, δεν επιδίκασε τα δικαστικά έξοδα εις βάρος της προσφεύγουσας, καθώς δεν είχε διαπιστωθεί ότι η καταγγελία της ήταν εντελώς ψευδής.

Η προσφεύγουσα δεν έλαβε καμία πληροφορία καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Μετά από μια ανεπιτυχή προσπάθεια να λάβει πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση μέσω της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα τον Νοέμβριο του 2020, ο εκπρόσωπός της ενημερώθηκε στις 13 Ιανουαρίου 2021 ότι η πρεσβεία είχε λάβει μη επιβεβαιωμένες πληροφορίες ότι ο κατηγορούμενος είχε αθωωθεί.

Στις 25 Ιανουαρίου 2021, η προσφεύγουσα έστειλε η ίδια e-mail στο γραφείο της εισαγγελίας, ζητώντας πρόσβαση σε όλα τα αστυνομικά και νοσοκομειακά αρχεία. Λίγες ημέρες αργότερα, έλαβε την απάντηση ότι δεν είχε υποβάλει αίτημα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας στην υπόθεση, καθώς δεν το είχε δηλώσει στην κατάθεσή της στην αστυνομία και δεν είχε καταβάλει το σχετικό παράβολο. Επιπλέον, δεν είχε παρουσιαστεί για να καταθέσει ενώπιον του ανακριτή την επόμενη ημέρα του συμβάντος και δεν είχε διορίσει δικηγόρο για να την εκπροσωπήσει. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να έχει πρόσβαση στον φάκελο της υπόθεσης.

Το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της Κυβέρνησης ότι η αίτηση είχε υποβληθεί εκπρόθεσμα, καθώς η προσφεύγουσα είχε υποβάλει την αίτησή της μέσα σε λιγότερο από έξι μήνες αφότου ενημερώθηκε ότι δεν θα απαγγελθούν κατηγορίες κατά του μπάρμαν. Το γεγονός ότι δεν είχε ενημερωθεί νωρίτερα για την απόφαση του δικαστηρίου δεν μπορούσε να της καταλογιστεί. Ομοίως, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της Κυβέρνησης ότι, λόγω του ότι δεν ήταν διάδικος στην ποινική διαδικασία, η προσφεύγουσα δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Διαπίστωσε ότι, από την αρχή, δεν είχε ενημερωθεί για το δικαίωμά της να λαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη της έρευνας και τον ρόλο της σε αυτήν, και δεν είχε λάβει καμία πληροφορία σε γλώσσα που να κατανοεί σχετικά με τη διαδικασία και τα ένδικα μέσα που ήταν διαθέσιμα σε αυτήν, παρόλο που στην κατάθεσή της στην αστυνομία είχε δηλώσει ρητά ότι επιθυμούσε την ποινική δίωξη του κατηγορούμενου.

Το Δικαστήριο ήταν ικανοποιημένο με το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε ένα κατάλληλο νομικό και κανονιστικό πλαίσιο για να διαχειριστεί την υπόθεση, διαπίστωσε εντούτοις ότι οι αρχές δεν το είχαν εφαρμόσει στην πράξη, καθώς δεν είχαν διεξάγει μια αποτελεσματική έρευνα. Οι αρχές θα έπρεπε να είχαν λάβει υπόψη τα δικαιώματα του φερόμενου ως θύματος και να είχαν αποφύγει τη δευτερογενή θυματοποίησή του. Η ιδιαίτερη φύση του θέματος, η νεαρή ηλικία της προσφεύγουσας και το γεγονός ότι κατήγγειλε ότι βιάστηκε κατά τη διάρκεια διακοπών της σε ξένη χώρα απαιτούσαν μια ευαίσθητη προσέγγιση των αρχών. Οι ανακριτικές αρχές δεν είχαν λάβει μέτρα για να την προστατεύσουν από δευτερογενή θυματοποίηση και δεν είχαν λάβει υπόψη επαρκώς τις ανάγκες της. Δεν την είχαν ενημερώσει για τα δικαιώματά της ως θύματος, όπως το δικαίωμα σε νομική βοήθεια, το δικαίωμα να λαμβάνει πληροφορίες και να θέτει ενστάσεις στη μετάφραση. Επιπλέον, δεν είχαν λάβει επαρκή μέτρα για να μετριάσουν αυτό που ήταν προφανώς μια οδυνηρή εμπειρία για αυτήν, όπως οι επαφές της με την αστυνομία, η ιατρική εξέταση και το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ταυτοποίησης του κατηγορούμενου, ήρθε μαζί του πρόσωπο με πρόσωπο στο νοσοκομείο.

Επιπλέον, ούτε η εισαγγελία ούτε το δικαστήριο είχαν αναλύσει την υπόθεση υπό το πρίσμα της έμφυλης βίας. Δεν είχαν καταφέρει να καθορίσουν όλες τις περιστάσεις και να λάβουν υπόψη τους ιδιαίτερους ψυχολογικούς παράγοντες σε περιπτώσεις φερόμενου βιασμού, καθώς και να αξιολογήσουν την αξιοπιστία των διάφορων καταθέσεων. Δεν υπήρξε σοβαρή προσπάθεια να διευκρινιστούν οι αντιφάσεις ή να αξιολογηθεί η ψυχική κατάσταση της προσφεύγουσας. Τα στοιχεία

αυτά, σε συνδυασμό με την αξιολόγηση της ιατροδικαστικής έκθεσης, η οποία στην πραγματικότητα δεν διέψευδε την εκδοχή της προσφεύγουσας σχετικά με τα γεγονότα, δεν ήταν μεμονωμένα λάθη αλλά σημαντικές ελλείψεις.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο, χωρίς να εκφράσει γνώμη σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου, διαπίστωσε ότι, η αποτυχία των ανακριτικών και δικαστικών αρχών να ανταποκριθούν επαρκώς στις καταγγελίες βιασμού της προσφεύγουσας έδειξε ότι δεν είχαν δώσει στην υπόθεση την προσοχή που απαιτείται προκειμένου να εκπληρώσουν σωστά τις υποχρεώσεις τους βάσει της Σύμβασης. Αυτό υποστηρίζεται περαιτέρω από την Έκθεση Αξιολόγησης της GREVIO για την Ελλάδα, που εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 2023, στην οποία εκφράστηκε ανησυχία για τα χαμηλά ποσοστά καταδίκης σε υποθέσεις βιασμού, τα οποία υποδηλώνουν είτε ότι οι έρευνες είναι αναποτελεσματικές είτε ότι εφαρμόζεται ένα υπερβολικά υψηλό όριο για να καταδικαστεί κάποιος για βιασμό. Επίσης, εκφράστηκε ανησυχία ότι, αν και η εθνική νομοθεσία παρείχε ένα πλήρες σύνολο δικαιωμάτων για τα θύματα εγκλημάτων έμφυλης βίας, οι περισσότερες διατάξεις δεν εφαρμόζονταν πλήρως στην πράξη και η εμπειρία της ποινικής διαδικασίας παρέμενε εξαιρετικά τραυματική για πολλές γυναίκες και κορίτσια θύματα.

Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αποτυχία των ανακριτικών και δικαστικών αρχών να ανταποκριθούν επαρκώς στην καταγγελία του βιασμού στην υπόθεση αυτή συνιστούσε παραβίαση των υποχρεώσεων του Κράτους («θετικές υποχρεώσεις»), σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 8 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρων 3 και 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο δεν επιδίκασε αποζημίωση για ηθική βλάβη, καθώς το αίτημα υποβλήθηκε εκπρόθεσμα.

Άρθρο 9 – Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Υπόθεση Executief van de Moslims van België και άλλοι κατά Βελγίου (Προσφυγές Νος 16760/22 και 10 άλλες), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2024

θανάτωση ζώων χωρίς αναισθησία – θρησκευτική λατρεία

Οι προσφεύγοντες είναι 13 Βέλγοι υπήκοοι και 7 ΜΚΟ με έδρα το Βέλγιο. Οι προσφεύγουσες οργανώσεις εκπροσωπούν τις μουσουλμανικές κοινότητες του Βελγίου καθώς και εθνικές και τοπικές θρησκευτικές αρχές από τις τουρκικές και μαροκινές μουσουλμανικές κοινότητες του Βελγίου, ενώ οι προσφεύγοντες (φυσικά πρόσωπα) είναι Βέλγοι υπήκοοι μουσουλμανικού και εβραϊκού θρησκευματος που διαμένουν στο Βέλγιο. Ο Νόμος της 14ης Αυγούστου 1986 για την προστασία και καλή διαβίωση των ζώων απαγορεύει, πλην των περιπτώσεων ανωτέρας βίας ή ανάγκης, τη σφαγή των σπονδυλωτών χωρίς αναισθησία. Η απαγόρευση αυτή δεν ίσχυε για τις περιπτώσεις σφαγής που προβλέπεται από θρησκευτικό τυπικό. Το 2014, μετά από νομοθετική τροποποίηση, η καλή διαβίωση των ζώων κατέστη περιφερειακή αρμοδιότητα από αρμοδιότητα του ομοσπονδιακού κράτους.

Κατόπιν αυτής της τροποποίησης, η Φλαμανδική Περιφέρεια τον Ιούλιο του 2017 και η Βαλονική Περιφέρεια τον Οκτώβριο του 2018 εξέδωσαν διατάγματα που απαγόρευαν τη σφαγή ζώων χωρίς προηγούμενη αναισθησία, ενώ προέβλεπαν αναστρέψιμη αναισθησία για τη θρησκευτική σφαγή. Το 2018 και το 2019, οι προσφεύγουσες οργανώσεις που εκπροσωπούν τους μουσουλμάνους του Βελγίου, Βέλγους πολίτες μουσουλμανικής και εβραϊκής θρησκείας, κατέθεσαν αίτηση ακύρωσης κατά αυτών των διαταγμάτων ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το ανώτατο δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) για την υπόθεση που αφορούσε το φλαμανδικό διάταγμα. Το ΔΕΕ, συνεδριάζοντας σε ευρεία σύνθεση, εξέδωσε την απόφασή του, της 17ης Δεκεμβρίου 2020¹⁹, όπου διαπίστωσε ότι η επιβολή μιας μεθόδου αναστρέψιμης αναισθησίας που δεν μπορούσε να προκαλέσει τον θάνατο του ζώου ήταν συμβατή με το άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την

¹⁹. ΔΕΕ C-336/19, *Centraal Israëlitisch Consistorie van België κ.λπ.*, 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1031.

ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Τον Σεπτέμβριο του 2021, το Συνταγματικό Δικαστήριο απέρριψε με δύο αποφάσεις τις αιτήσεις ακύρωσης των προσφευγόντων.

Οι καταγγελίες των προσφευγόντων αφορούν την απαγόρευση που προβλέπουν τα επίμαχα διατάγματα σχετικά με τη σφαγή ζώων σύμφωνα με τις διατάξεις της θρησκείας τους και τη δυσκολία, αν όχι την αδυναμία, προμήθειας κρέατος από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με αυτές τις θρησκευτικές διατάξεις. Το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι, η θρησκευτική σφαγή των ζώων συνιστά δικαίωμα έκφρασης της θρησκείας μέσω της τήρησης των τελετών, κατά την έννοια του άρθρου 9. Έχει επίσης επισημάνει ότι, οι περιορισμοί ή οι διατροφικές επιταγές μπορεί να σχετίζονται με την πρακτική μιας θρησκείας.

Οι προσφεύγοντες, επικαλούμενοι το άρθρο 9 της Σύμβασης, κατήγγειλαν ότι η εν λόγω απαγόρευση συνιστούσε αδικαιολόγητη παρέμβαση στο δικαίωμά τους για σεβασμό της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Κατήγγειλαν επίσης ότι υπέστησαν διακρίσεις αναφορικά με τη θρησκευτική τους ελευθερία, επικαλούμενοι το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υπήρξε παρέμβαση στη θρησκευτική ελευθερία των αιτούντων, η οποία προβλεπόταν από τη νομοθεσία, τα φλαμανδικά και βαλονικά διατάγματα, νομοθετήματα που ήταν προσβάσιμα και προβλέψιμα. Εξετάζοντας εάν η παρέμβαση επιδίωκε νόμιμο σκοπό, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ήταν η πρώτη φορά που καλείται να αποφανθεί αν η προστασία της ευημερίας των ζώων μπορεί να συνδεθεί με έναν από τους σκοπούς που αναφέρονται στο άρθρο 9 παρ. 2.

Σε αντίθεση με το δίκαιο της Ένωσης, που καθορίζει την ευημερία των ζώων ως στόχο δημοσίου συμφέροντος του δικαίου της (άρθρο 13 ΣΛΕΕ), η προστασία της καλής μεταχείρισης των ζώων δεν αναφέρεται ρητά στον περιοριστικό κατάλογο των νόμιμων σκοπών που μπορεί να δικαιολογήσουν παρέμβαση στην ελευθερία κάθε ατόμου να εκφράζει τη θρησκεία του και περιλαμβάνονται στο άρθρο 9 παρ. 2 της Σύμβασης.

Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει επανειλημμένως ότι η προστασία των ζώων αποτελεί ζήτημα δημοσίου ενδιαφέροντος. Η προστασία της δημόσιας ηθικής, στην οποία αναφέρεται το άρθρο 9 παρ. 2, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορά μόνο την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στις σχέσεις μεταξύ ατόμων. Επιπλέον, η έννοια της «ηθικής» είναι εγγενώς εξελισσόμενη. Στο πλαίσιο αυτό, η προώθηση της προστασίας και της ευημερίας των ζώων ως έμβιων όντων που αισθάνονται μπορεί να θεωρηθεί ως ηθική αξία που μοιράζονται πολλοί άνθρωποι στις περιοχές της Φλάνδρας και της Βαλονίας. Επιπλέον, άλλα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν θεσπίσει νομοθεσίες παρόμοιες με τα επίμαχα διατάγματα, επιβεβαιώνοντας τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία που δίνουν στην ευημερία των ζώων. Επίσης, το ΔΕΕ και το Συνταγματικό Δικαστήριο έχουν αποφανθεί ότι η προστασία της ευημερίας των ζώων αποτελεί ηθική αξία, στην οποία οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες αποδίδουν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία, και ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την αξιολόγηση των περιορισμών στην εξωτερική έκφραση θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, το Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία της προστασίας της ευημερίας των ζώων, συμπεριλαμβανομένης της εξέτασης της νομιμότητας του σκοπού μιας περιοριστικής διάταξης στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης της θρησκείας. Ως εκ τούτου, θεωρεί ότι η προστασία της ευημερίας των ζώων μπορεί να συνδεθεί με την έννοια της «δημόσιας ηθικής», η οποία αποτελεί νόμιμο σκοπό κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ. 2.

Σχετικά με το εάν η παρέμβαση ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία και το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, το Δικαστήριο έκρινε ότι, σε περιστάσεις όπως αυτές της παρούσας υπόθεσης, οι οποίες, αφενός, αφορούν τις σχέσεις μεταξύ του Κράτους και των θρησκευτών και, αφετέρου, δεν αποκαλύπτουν σαφή συναίνεση μεταξύ των Κρατών Μελών, αλλά παρόλα αυτά δείχνουν μια προοδευτική εξέλιξη υπέρ της αυξημένης προστασίας της ευημερίας των ζώων, αναμφίβολα θα πρέπει να αναγνωριστεί στις εθνικές αρχές ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Όσον αφορά την ποιότητα του κοινοβουλευτικού ελέγχου, ο οποίος είναι ιδιαίτερα σημαντικός όταν πρόκειται για έναν γενικό κανόνα, οι νομοθέτες προσπάθησαν να σταθμίσουν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα που διακυβεύονται μέσω μιας επαρκώς μελετημένης νομοθετικής διαδικασίας. Η απόφασή τους ήταν ρητά αιτιολογημένη με βάση τις απαιτήσεις της ελευθερίας της θρησκείας, έχοντας

εξετάσει τον αντίκτυπο του μέτρου στην ελευθερία αυτή και, ειδικότερα, προχωρώντας σε μια εκτενή ανάλυση της αναλογικότητας.

Σχετικά με τον δικαστικό έλεγχο της επίμαχης παρέμβασης, το ΔΕΕ και το Συνταγματικό Δικαστήριο έλαβαν υπόψη, με λεπτομερή τρόπο, τις απαιτήσεις του άρθρου 9, όπως αυτές ερμηνεύονται από το Δικαστήριο. Αυτός ο διπλός έλεγχος εντάσσεται στο πνεύμα της αρχής της επικουρικότητας και το Δικαστήριο δεν θα μπορούσε να παραβλέψει αυτούς τους προκαταρκτικούς ελέγχους στο πλαίσιο του δικού του ελέγχου.

Τα επίμαχα διατάγματα ορίζουν ότι, όταν τα ζώα σφάζονται σύμφωνα με ειδικές μεθόδους που απαιτούνται για θρησκευτικές τελετές, η μέθοδος αναισθητοποίησης που εφαρμόζεται είναι αναστρέψιμη και δεν οδηγεί στον θάνατο του ζώου. Βασιζόμενες σε επιστημονικές μελέτες και πραγματοποιώντας εκτενή διαβούλευση με τους ενδιαφερόμενους, οι κοινοβουλευτικές εργασίες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι καμία λιγότερο ριζική μέθοδος δεν θα μπορούσε να επιτύχει επαρκώς τον στόχο της μείωσης της βλάβης στην ευημερία των ζώων κατά τη σφαγή. Οι Φλαμανδοί και Βαλόνοι νομοθέτες αναζήτησαν μια αναλογική εναλλακτική λύση στην υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης, λαμβάνοντας υπόψη το δικαίωμα που διεκδικούν άτομα μουσουλμανικής και εβραϊκής θρησκείας να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους, έναντι της αυξανόμενης σημασίας που αποδίδεται στην πρόληψη της ταλαιπωρίας των ζώων στις αντίστοιχες περιοχές. Οι νομοθέτες φρόντισαν να λάβουν ένα μέτρο που δεν υπερβαίνει το αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

Δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί εάν αυτή η εναλλακτική ικανοποιεί τις επιταγές της θρησκείας, στην οποία οι αιτούντες αναφέρονται. Ωστόσο, έκρινε ότι οι αρμόδιες αρχές επιδίωξαν να σταθμίσουν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα που διακυβεύονται και να επιτύχουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ αυτών, καθώς και ότι το επίμαχο μέτρο εμπίπτει στο πλαίσιο του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν οι εθνικές αρχές σε αυτόν τον τομέα.

Βεβαίως, η Περιφέρεια των Βρυξελλών, κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας απόφασης, δεν έχει καταργήσει ή περιορίσει την εξαίρεση που προβλέπεται για τη θρησκευτική σφαγή ζώων και, ως εκ τούτου, διαφοροποιείται από τη Φλαμανδική και Βαλονική Περιφέρεια. Η διαπίστωση αυτή δεν θα μπορούσε από μόνη της να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα δύο επίμαχα διατάγματα είναι ασύμβατα προς το άρθρο 9. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το Βέλγιο είναι ομοσπονδιακό κράτος, το Δικαστήριο πάντα σέβεται τις ιδιαιτερότητες του ομοσπονδιακού συστήματος, εφόσον αυτές είναι συμβατές με τη Σύμβαση. Ως εκ τούτου, οι προσφεύγοντες δεν μπορούν να προβάλλουν το επιχείρημα ότι η νομοθεσία των Βρυξελλών παραμένει διαφορετική από εκείνη που υιοθέτησαν οι Φλαμανδοί και Βαλόνοι νομοθέτες.

Σχετικά με το δεύτερο σκέλος της προσφυγής, που αφορά τη δυσκολία ή ακόμα και την αδυναμία να προμηθευτούν κρέας που να πληροί τα κριτήρια των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, η Φλαμανδική και η Βαλονική Περιφέρεια δεν απαγορεύουν την κατανάλωση κρέατος που προέρχεται από άλλες περιοχές ή χώρες όπου η προηγούμενη αναισθητοποίηση πριν από τη θανάτωση των ζώων δεν αποτελεί νομική απαίτηση. Οι προσφεύγοντες, εξάλλου, δεν απέδειξαν ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η πρόσβαση σε κρέας σφαγμένο σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις είχε καταστεί πιο δύσκολη μετά την έναρξη ισχύος των επίμαχων διαταγμάτων.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι εθνικές αρχές δεν υπερέβησαν το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που διέθεταν στην παρούσα περίπτωση. Έλαβαν ένα μέτρο που είναι καταρχήν δικαιολογημένο και μπορεί να θεωρηθεί ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή την προστασία της ευημερίας των ζώων ως πτυχή της «δημόσιας ηθικής».

Μη παραβίαση άρθρου 9.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της Σύμβασης και, ειδικότερα, συνέκρινε την κατάσταση των προσφευγόντων, ως εβραίων και μουσουλμάνων πιστών, με αυτήν των κυνηγών και των ψαράδων. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι δεν εναπόκειται σε αυτό να αποφασίσει για τη συμβατότητα του κυνηγιού και της αλιείας με την ευημερία των ζώων, καθώς αυτό το ζήτημα ξεπερνά το πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης. Ακόμη και αν υποτεθεί ότι η διαφορά στη μεταχείριση που καταγγέλλεται βασίζεται σε έναν λόγο διάκρισης που απαγορεύεται

από το άρθρο 14, οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν ότι βρίσκονται σε ανάλογη ή συγκρίσιμη κατάσταση με τους κυνηγούς και τους ψαράδες. Συγκεκριμένα, η κατάσταση των θρησκευτικών πρακτικών εβραίων και μουσουλμάνων που επιθυμούν να καταναλώσουν κρέας προερχόμενο από σφαγή που πληροί τα θρησκευτικά τους κριτήρια διαφέρει από αυτή των κυνηγών και των ψαράδων που προβαίνουν στη θανάτωση ζώων. Επιπλέον, οι συνθήκες θανάτωσης αποδεικνύονται σημαντικά διαφορετικές. Η σφαγή που πληροί τα θρησκευτικά κριτήρια πραγματοποιείται σε ζώα εκτροφής και η θανάτωσή τους προκύπτει σε ένα πλαίσιο διαφορετικό από αυτό των άγριων ζώων που θηρεύονται στο πλαίσιο του κυνηγιού και της αναψυχής. Το ίδιο ισχύει και για την αλιεία ψαριών εκτροφής, η οποία πραγματοποιείται σε υδάτινο περιβάλλον ριζικά διαφορετικό από αυτό των σφαγείων.

Αναφορικά με τη σύγκριση των προσφευγόντων ως εβραίων και μουσουλμάνων με τον υπόλοιπο πληθυσμό, το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι θρησκευόμενοι εβραίοι και μουσουλμάνοι δεν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο όπως οι άνθρωποι που δεν υπόκεινται σε θρησκευτικούς διατροφικούς κανόνες. Τα επίμαχα διατάγματα προβλέπουν συγκεκριμένα μια εναλλακτική μέθοδο αναισθητοποίησης όταν η θανάτωση περιλαμβάνει ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που απαιτούνται από θρησκευτικούς κανόνες: η διαδικασία αναισθητοποίησης είναι αναστρέψιμη και δεν μπορεί να οδηγήσει στον θάνατο του ζώου. Συνεπώς, στην προκειμένη περίπτωση, δεν τίθεται ζήτημα έλλειψης διάκρισης στον τρόπο που αντιμετωπίζονται διαφορετικές καταστάσεις.

Τέλος, όσον αφορά την κατάσταση των εβραίων προσφευγόντων σε σχέση με τους μουσουλμάνους προσφεύγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν είναι της αρμοδιότητάς του να αποφανθεί σχετικά με το περιεχόμενο των θρησκευτικών διατροφικών κανόνων, πόσω μάλλον όταν αυτοί είναι αμφισβητούμενοι. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι οι διατροφικοί κανόνες της εβραϊκής θρησκευτικής κοινότητας και αυτοί της μουσουλμανικής θρησκευτικής κοινότητας είναι διαφορετικής φύσης δεν αρκεί από μόνο του για να θεωρηθεί ότι οι εβραίοι πιστοί και οι μουσουλμάνοι πιστοί βρίσκονται σε ουσιαστικά διαφορετικές καταστάσεις σε σχέση με το επίμαχο μέτρο όσον αφορά την ελευθερία της θρησκείας.

Μη παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9.